

JOOS VAN GHISTELE SEYAHATNAMESİNDE (1491) SULTAN II. MEHMED'İN ÖLÜMÜ VE ŞEHZADELERİN TAHT KAVGASI

Hilmi Kaçar*

Öz

Bu çalışmada, Burgonyalı soylu Joos van Ghistele'nin seyahatnamesini 1491'de derleyen Ambrosius Zeebout'un Sultan II. Mehmed'in vefatına, cenaze merasimine ve şehzadeleri Cem ile Bayezid arasındaki veraset savaşına dair metne eklediği bölümleri incelenmiştir. Bu bölümler Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırılmış ve Burgonya kökenli seyahatnamenin tarihsel kaynak değeri ölçülmüştür. Örneğin Fatih'in cenaze merasimine dair Osmanlı kroniklerinde bahsedilmeyen ancak seyahatnamede verilen bilgiler, XV. yüzyıl Osmanlı tarih yazımına önemli bir katkı oluşturmaktadır. Ayrıca bu makale, padişah ile 'bürokrasi' arasındaki ayrıma ve Osmanlı yönetici sınıfı içindeki çatışmacı, örtüşen ve tamamlayıcı güç ilişkilerinin karmaşık doğasına da odaklanmaktadır. Bu güç ilişkileri, XV. yüzyıl Osmanlı devlet sistemi içinde yavaş yavaş şekillenmiş ve aynı zamanda devlet oluşumunu da etkilemiştir. Kısaca bu makale, Osmanlı devletini 'despot sultanlık' olarak tanımlayan yaygın yanlış anlayışı çürütmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ Avrupası, Burgonya, Seyahatname, Sultan II. Mehmed, Sultan II. Bayezid, Cem Sultan

* Dr. Öğr. Üyesi, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü*, Öğretim Üyesi, Halkalı Merkez, 34303 Küçükçekmece, İstanbul/Türkiye. hilmi.kacar@izu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0619-9052.

Sultan Mehmed II's Death and the Crown Prince's Battle for the Throne in Joos van Ghistele's Travel Writing (1491)

Abstract

This article mainly analyses the pilgrimage narrative of the Burgundian nobleman Joos van Ghistele, written by Ambrosius Zeebout in 1491. Zeebout compiled a series of accounts on Sultan Mehmed II's death, his funeral, and the succession war between the crown princes, Cem and Bayezid. In this article, the value of this Burgundian travel account as a historical source is measured by comparing it with the records kept by the contemporary Ottoman chroniclers. Particularly, the information provided by the Burgundian text about the funeral ceremony of Sultan Mehmed II, which is not mentioned in the Ottoman chronicles, constitutes an important contribution to fifteenth-century Ottoman historiography. Furthermore, this article also focuses on the nature of the distinction between the sultan and the 'bureaucracy,' and the complex forms of conflicting, overlapping, and complementing power relations within the Ottoman ruling class. These power relations gradually took shape within the fifteenth-century Ottoman state system and in its turn also influenced its formation. In short, this article refutes the widely held misapprehension which defined the Ottoman state in terms of 'despotic sultanism'.

Keywords: Medieval Europe, Burgundy, Travel Writing, Sultan Mehmed II, Sultan Bayezid II, Cem Sultan

Giriş

Osmanlı tarihinin XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla geçiş kavşağında dikkate değer gelişmeler yaşanmış, birçok yeni beklenmedik durumlar, aksilikler olmuş ve fırsatlar doğmuştur. Sultan II. Mehmed 1481 yılında yönü belli olmayan büyük bir sefere giderken yolda aniden vefat etmişti. Başarılı bir devlet inşa sürecini yönetmiş bir padişah olarak muazzam bir kariyere sahip olan Fatih Sultan Mehmed'in ölüm nedeni tartışmalara yol açmıştı. Fatih başarılarıyla Anadolu, Batı Asya ve Avrupa'nın kültürel, ekonomik ve siyasi manzaraları üzerinde, öncesinde ve sonrasında ancak birkaç kişinin gerçekleştirebildiği oranda belirleyici bir iz bırakmıştı. Sultan II. Mehmed'in imparatorluk ve fetih siyaseti sayesinde Osmanlı toplumunda güç dengeleri yeniden düzenlenmiş, sosyal gruplar ve topluluklar yeniden yapılandırılmış, yeni bağlantılar kurulmuş ve elitler yeniden tanımlanmıştı. Sultan II. Mehmed'in ani vefatıyla birlikte yürüttüğü fetih ve imparatorluk siyaseti akamete uğramış, elit sınıf içindeki Cem ve Bayezid taraftarları iktidarı devralma planlarını faaliyete geçirmişlerdi. Aşağıda daha detaylı biçimde ele alınacak olan bu süreçte, Şehzade Cem taraftarlarının tasfiyeleriyle güç dengeleri değişmiş, iktidarı tamamıyla Bayezid taraftarı kesim eline geçirmişti. Sultan II. Bayezid devri, büyük

seferlerin olmadığı ve refahın arttığı bir barış dönemi olarak tanımlanmaktadır. Sonraki nesillerin hatırasında *Bayezid-i Veli* olarak yaşayan II. Bayezid, Osmanlı düşünce hayatı için de önemli bir dönemin sultanı olarak, imajını güçlendirmek ve başında bulunduğu imparatorluğa daha kuvvetli bir tarihi zemin sağlamak amacıyla ilk kapsamlı Osmanlı hanedan tarihlerini yazdırmıştı.¹ Bu gelişmelerin çoğu, doğrudan veya dolaylı olarak, Osmanlıları imparatorluk yapısına götüren süreci beslemiştir.

Bu makalede, XV. yüzyıl Osmanlı tarihinin bu önemli kavşağında yaşanan bazı gelişmeler, farklı bir açıdan orta çağ Avrupa'sında yazılmış bir kaynak üzerinden değerlendirilecektir. Somut olarak, Fatih Sultan Mehmed'in son seferi, ölümü, cenaze merasimi ve şehzadelerin taht mücadelesine dair olaylar Burgonya kökenli bir seyahatname anlatısı etrafında ele alınacaktır. Bu olayların mahiyeti Osmanlı kronikleri sayesinde bilinmektedir. Fakat dışardan bakan bir kaynaktan verilen malumatın incelenmesi, mevcut bilinenlere şüphesiz katkı sağlayacaktır. Söz konusu kaynak, Burgonyalı Flaman asilzade Joos van Ghistele'nin 1481-1485 yıllarında yaptığı hac seyahatini konu alan *Efendi Joos van Ghistele'nin Seyahati (Troyage van Mber Joos van Ghistele)* adlı seyahatnamesidir.² Bu metni ilginç kılan, seyahatnamenin derleyicisi Ambrosius Zeebout tarafından metne eklenen Sultan II. Mehmed'in vefatı, cenaze merasimi ve Şehzade Cem ile Sultan II. Bayezid arasındaki taht mücadelesinin ilk evresinin kapsamlı ve detaylı tasvir edildiği bölümleridir (*Troyage* VIII 8,9,10,12).³ Osmanlılarla ilgili bu bölümlerde 1481 yılında gerçekleşen hadiseler anlatılmaktadır. Ayrıca metinde, Fatih Sultan Mehmed'in cenaze töreni hakkında önemli bilgiler de verilmektedir. Bu yönüyle eser, tamamlayıcı bilgiler veren nadir bir kaynak olarak ele alınacaktır.

Ancak Joos van Ghistele seyahati sırasında Osmanlı topraklarına ayak basmamış ve İstanbul'a ise hiç gitmemiştir.⁴ Osmanlı tarihine dair kapsamlı ve detaylı kesitler, Burgonyalı soylunun şahsi gözlemlerine ve kendi görgü tanıklığına

¹ Feridun M. Emecen, "II. Bayezid'in Tarih Merakı Üzerine Bir Not: Fenarizade Alaeddin Ali'nin Anonim Osmanlı Tarihi Derlemesi", *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 2020, s. 393-404; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar Toplum ve Bilim Dergisi*, 1 (2013) s. 275; Halil İnalçık, "The Rise of Ottoman Historiography", in: *Historians of the Middle East*, eds. Bernard Lewis and P.M. Holt, London, 1962, s. 152-167; Victor L. Ménage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", in: *age*, s. 168-179.

² Seyahatnamenin tenkitli bir neşri için bakınız: Ambrosius Zeebout, *Troyage van Mber Joos van Ghistele*, yay. haz. Renaat J. G. A. A. Gaspar, Verloren, Hilversum, 1998. Metin dijital erişime açıktır: http://www.dbnl.org/tekst/zeeb002tvoy01_01/downloads.php

³ Joos van Ghistele seyahatnamesinin orijinal dili orta çağ Felemenkçe olduğundan Renaat Gaspar bu pasajları Fransızcaya çevirerek yayınlamıştır: Renaat J.G.A.A Gaspar, "An Old Account of Turkey in 1481", *Bibliotheca Orientalis*, LVII (2000) s. 20-39.

⁴ Seyahatnamede, Burgonyalı Flaman asilzadenin Şam-Halep-Urfa-Diyarbakır-Van güzergâhı üzerinden Tebriz'e gittiği iddia edilir. 1480'lerin başında bu güzergâh Memlük, Osmanlı, Dulkadir Beyliği ve Akkoyunlu devletlerinin sınır bölgelerinin içinde bulunmaktaydı.

dayanarak yazılan tasvirler değildir.⁵ Metni derleyen Zeebout, Fatih devrine dair malumatlarını Ceneviz veya Venedik kökenli çağdaş bir İtalyanca kaynaktan elde etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İstanbul'da bulunan Cenevizli tüccarların ve Venedikli elçilerin payitahttaki hadiseler hakkında bilgi edinme imkânları vardı. Ayrıca orta çağ Felemenkçe dilinde yazılan seyahatnamede örneğin Osmanlı sarayı, 'seraglio' gibi İtalyanca menşeli kelimelerle tasvir edilmiştir.⁶

Dolayısıyla seyahatnameleri tarihsel kaynak olarak kullanırken temkinli olmak gerekir. Bir seyyah gözlemlediklerini 'olduğu gibi' aktarsa bile, tüm yazdıklarını nesnel veri olarak kabul etmek yanılgıya sebep olacaktır. Zira seyyahların gezilerinde gördükleri her şeyi idrak etmiş ve anlamış olmaları mümkün değildir. Öyle ki seyyah, yabancı kültürde gözlemlediği ve kendisine tuhaf gelen bir şeyi asıl bağlamından çıkarıp, onu kendi algısına ve değer yargılarına uygun şekilde farklı bir bağlama yerleştirerek anlamlandırmaktadır. Seyahatname yazarları esasen bir tür 'kültürel çeviri' yapmaktadır. Bu nedenle, Peter Burke'in de isabetle vurguladığı üzere seyahatnameler, çift yönlü işleyen kültürel çeviri sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bir yönüyle bu süreç, yabancı bir kültürü gözlemleyen kişinin bakış açısını zenginleştirmektedir. Ancak diğer yönüyle, yani algılanan ve gözlemlenen kültür açısından ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Şöyle ki, bir seyyah gözlemlediği yabancı kültürü tasvir ederken izlenimlerini kendi değer yargıları ve varsayımları etrafında uyarlayarak metnine nakşetmektedir. Burke'e göre bu 'kültürel çeviri' nedeniyle, gözlemlenen kültür ve geleneklerin gerçek anlamları deforme edilmekte, tasvir edilen yabancı kültür yanlış anlaşıldığı için olduğundan farklı aksettirilmektedir. Bu sebeple Burke, seyahatnamelerde tasvir edilen geleneklerin asıl manasını yitirdiklerini ve betimlenen 'kültürün özüne karşı şiddet uygulanarak hasar verildiğine' dikkat çekmektedir.⁷ Bu tespitler ve uyarılar göz önüne alınarak, bu makalenin temel kaynağını oluşturan seyahatname eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Amaç, okuduğumuz eseri toptan kabul edip aktarmak olmamıştır. Aksine metni üretildiği bağlam içinde doğru anlamlandırmak, yazarın mesajlarını doğru kavramak ve metin karşısında doğru bir tutum alarak seyahatnamenin XV. yüzyıl Osmanlı tarih yazımına katkısını ölçmek amaçlanmıştır.

Kullandığımız seyahatnamenin tenkitli bir neşrini hazırlayan Renaat Gaspar, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan "Türklerin İmparator'u Emir

⁵ Bu seyahatnameye dair ve içerdiği söylem hakkında detaylı bilgi için bakınız: Hilmi Kaçar, "Joos van Ghistele'nin Hac Seyahati Anlatısında (1491) İslam ve Osmanlılara Dair Söylemi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/II (2021): 219-234.

⁶ Zeebout, *Troyage van Mher Joos van Ghistele*, s. XXVII.

⁷ Bu meseleye dair detaylı teorik bir çerçeve için bakınız: Peter Burke, "Cultures of Translation in Early Modern Europe," (ed.) Peter Burke ve R. Po-Chia Hsia, *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 9-14. Ayrıca bakınız: İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirilmenin Zorunluluğu", *Türk Yurdu Dergisi*, 33/310 (2013): 38-43.

Sultan Mehmed'in Vasiyeti" (*Testament de Amyra Sulthan Nichbemedi Empereur des Turcs*) başlığını taşıyan orta çağ Fransızca dilindeki yazma esere denk geldiğini belirtmektedir. Gaspar'a göre bu yazma esasen, 12 Eylül 1481 tarihli anonim bir yazarın arkadaşı Jehan'a (Giovanni) Fatih'in vefatını, cenaze törenini ve veraset mücadelesini ayrıntılarıyla anlattığı mektubun İtalyanca aslından Fransızca'ya yapılan bir tercümesidir. Gaspar bu Fransızca çevirinin, 1481-1483 yılları arasında İngiltere Kralı V. Edward için Bruges'de yapıldığını öne sürmektedir.⁸ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bu vesika 1952'de, Süheyl Ünver tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır.⁹

Joos van Ghisstele metnindeki Fatih'in vefatı, cenaze merasimi ve şehzadelerin mücadelesine dair anlatım örgüsü Princeton yazmasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Gaspar, Zeebout derlemesinin Princeton yazmasından farklılık gösterdiği için kaynağının başka bir yerde aranması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle Hollandalı dil bilimci, Zeebout'un Fatih devrine dair bilgi kaynağının, 1481'deki payitahtta meydana gelen hadiselerin çoğunu kaydetmiş olan ve böylece zamanındaki en son bilgileri içeren tek bir İtalyanca metinden ödünç aldığını ileri sürmektedir. Gaspar bunun, aslı kaybolan '*Operetta del Turco*' adlı İtalyanca bir metin olduğunu ve Zeebout'un bu yazmayı Felemenkçe diline çevirerek seyahatnameye eklediğini iddia etmektedir. Aslı kaybolan İtalyanca metnin bu seyahatnamede muhafaza edildiğini tahmin eden Gaspar, seyahatnameyi kıymetli bir kaynak olarak değerlendirmektedir.¹⁰

Bu çalışmada Osmanlı ve Burgonya kaynakları karşılaştırılacak ve seyahatnamenin Osmanlı tarihi açısından kaynak değeri değerlendirilecektir. Bu işlem sırasında, seyahatname ve kronik yazarlarının neyi neden kayıt altına aldıkları kadar silmelerine sebep olan kaygıları da dikkate alınacaktır. Bilindiği üzere, tarih yazıcılığında olguların seçici düzenlenmesi, zaman zaman çoğaltılan bilgileri yanıltıcı hale getirebilmektedir. Bununla birlikte, kaynaklardaki anlatım stratejisinin yazarların ideolojik tercihleri ve hedef kitlelerinin siyasi amaçlarıyla bağlantılı olduğu gösterilecektir. Zira kaynaklar tamamıyla geçmiş gerçekliği olduğu gibi aktarmamaktadır.

Bu bağlamda, Sultan II. Mehmed'in vefatı etrafındaki polemik de ele alınacaktır. Kaynaklardaki kanıtların yetersizliği ve kronik yazarlarının ideolojik tercihleri göz önünde bulundurularak, padişahın ölümü hakkında bir hipotez ileri sürülecektir. Son olarak, XV. yüzyıl Osmanlı devlet sisteminin kendi spesifik devlet inşa sürecinin anlaşılabilir yorumlanması gerektiği düşüncesinden hareketle, Osmanlı Devleti'ni "despotizm" veya "sultanizm" gibi Avrupa-merkezci modeller üzerinden tanımlayan görüşlerin bir yanlısamaya dayandığı ortaya konacaktır.

⁸ Zeebout, *Troyage*, s. XXVIII.

⁹ Süheyl Ünver, *Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika. Testament de Amyra Sulthan Nichbemedi, 12 Eylül 1481*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1952.

¹⁰ Gaspar, "An Old Account of Turkey in 1481", s. 15-19.

Fatih Sultan Mehmed'in Son Seferi

Seyahatnamenin Sultan II. Mehmed ile ilgili bölümünde, Fatih'in 1481 ilkbaharında Anadolu tarafına sefere çıktığını ve bu seferin Halep halkının ricası üzerine yapıldığı belirtilmektedir. Şöyle ifade edilmiştir:

“Öncelikle bilinmelidir ki, Halep halkı elçilerini Türk'e yollayarak ona şu şekilde hitap ettiler: 'Emir Sultan Mehmed, eğer Halep şehrimize bizzat kendiniz gelmeyi arzu ederseniz, Halep halkı olarak şebri size teslim etmeye ve sizi sultanımız olarak kabul etmeye hazırız', diyerek daba nice iltifatlar ettiler. Türk bunları dinledi ve cevaben birçok nazik kelimeler söyleyerek sefirlerle teşekkül etti ve elinden ne geliyorsa en kısa sürede yapacağını söyledi. Şan, şöhret ve egemenliğini pekiştirerek dünya hâkimiyetini elde etme arzularında pek haris olan Türk hiç uyumadan hemen hazırlıklarını yapıp İstanbul Boğazı'nı elli altmış bin kişilik bir kuvvetle geçti ve [Hünkâr] Çayırı diye anılan bir kasabanın yakınlarında konakladı. Burada, Halep üzerine yürümek için gerekli sefer hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkmayı planlıyordu. Ancak her şeye kadir olan Tanrı olayların başka türlü gelişmesini sağladı ve Türk burada aniden sancılı bir hastalığa tutularak fenalaştı ve vefat etti.”¹¹

Sultan II. Mehmed'in vefatı meselesi, aşağıda ele alınacağı gibi, Osmanlı tarih yazımında çokça tartışılmıştır. Üstelik Fatih'in son seferinin nereye olduğu da kesin olarak belirlenememiştir, ancak kaynaklarda bazı ipuçları bulunmaktadır. Bu iki meseleye dair seyahatnamede aktarılanlar, çağdaş Osmanlı kaynakları üzerinden değerlendirilecektir. Öncelikle yazar, 'Halep halkından' bahsederken detaylarını pek de bilmediği anlaşılan Osmanlı ve Memlûk devletlerinin ihtilafını ima etmektedir. Nitekim 1456'tan itibaren Halep bölgesi Osmanlılar ile Memlûkler arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştu. Dolayısıyla Zeebout, Sultan II. Mehmed'in son seferinin Memlûk Sultanlığı üzerine olduğunu düşünmektedir.

Fatih'in tarihçisi Tursun Bey de eserinde “İslâm Pâdişâh'ının Mısır ve Şam'ı Almaya Niyet Etmesi” başlığı altında yapılacak seferin Memlûkler üzerine olduğunu kaydetmektedir.¹² Fakat daha sonra Tursun Bey, ordunun “Arab'a mı Acem'e mi” gideceğinin belli olmadığını yazmaktadır.¹³ Bundan başka biraz ilerde, Tursun Bey bu beyanıyla tezat oluşturacak başka bir ifadeyi aktarmaktadır. Tarihçiye göre, Fatih 1481'de Üsküdar'daki karargâhta uzun zamandır belirtileri görülen gut atağı nedeniyle dinlendiği bir sırada hastalığın şiddetiyle acı çekerek inlediğinde Karamanî Mehmed Paşa kendisini teselli etmek için: “İnşallah Mısır'a sultan olursunuz, o mülkû tercih edip orada kalırsınız. Rum'u şehzadelerimize layık görürsünüz”, demiş ve bu sözleri Padişah'a az da olsa teselli vermişti.¹⁴ Padişah'ın son seferinin

¹¹ Zeebout, *Troyage*, s. 371.

¹² Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'Feth*, yay. haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1977, s. 180: “Güftâr der Kasd-Kerden-i Pâdişâh-ı İslam Be-istihlâs-ı Mısır u Şam”.

¹³ *a.g.e.*, s. 181.

¹⁴ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'Feth*, s. 181-182.

Memlûk Sultanlığı üzerine olduğunu yazan ve Zeebout'un iddiasını İdris-i Bitlisi ve Kemalpaşazade de onaylamaktadırlar. İdris-i Bitlisi'ye göre Fatih, Arap ve Acem ülkelerine sefer düzenlemek için İstanbul'daki "darû'l-hilâfesinden" yola çıkmıştı.¹⁵ Kemalpaşazade'nin ifadesinde ise: "*Rûm padişahı yıldızlar miktarında askeriyile Şam ülkesine hücum etti. (...) Niyeti, Halep'in taş surlarını cam sürebî gibi toplarıyla parçalamaktı; Çerkes alçaklarını harp yayıyla tekmeleyip o dik kafalı isyankârları darp eliyle hakîr düşürmekti.*"¹⁶

Son seferin Memlûk Sultanlığı'na karşı olduğunu beyan eden bu kayıtlarda dikkat çeken Memlûkler hakkında Kemalpaşazade'nin pejoratif ifadesinin ve İdris-i Bitlisi'nin hilafete yaptığı vurgunun tarihi bağlamına bakılması gerekmektedir. Hâkimiyet mücadelesi bağlamında Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin dostluktan düşmanlığa dönüşmesiyle, Osmanlı tarihçilerinin de Memlûk sultanlarına dair menfi bir dil kullandıkları anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazade, Tursun Bey ve Kemalpaşazade kroniklerinde, Osmanlılar ve Memlûkler arasında 1453'ten itibaren gerginliğin giderek arttığını gösteren bir dizi olayı anlatmaktadırlar. Âşıkpaşazade, İstanbul'un fethini tebrik etmek için Memlûk sultanından elçi gelmediğini ve bu nedenle Fatih'in de Memlûk tahtına oturan Hoşkadem ve Kayıtbay'ın cüluslarını tebrik etmediğini aktarmaktadır.¹⁷ Bilindiği üzere, Hicaz hac güzergâhındaki kuyu ve suyollarının onarım sorunu ve Dulkadır Beyliği'ndeki taht mücadelesi, Sultan II. Mehmed ile Memlûk hükümdarları arasında soğukluk ve gerginliğe neden olmuştu. Âşıkpaşazade'ye göre 1461'de, Mekke'ye hacca giden bir ulema İstanbul'a döndüğünde Sultan II. Mehmed'e hacıların yollarda susuzluktan çok sıkıntı çektiklerini iletmışti. Bu şikâyet üzerine Fatih, Memlûk Sultanı Hoşkadem'e elçisiyle bir nâme göndererek hac yolundaki sarnıçların tamiri ve bakımı için para yollamak için müsaade istemişti. Ancak Hoşkadem Osmanlı padişahının teklifini, Mekke emirine saygısızlık ve tahrik olarak yorumlayıp reddetmiş ve 'biz o işi yapmaya aciz miyiz ki o gelip yardım etsin' diyerek Osmanlı elçisini terslemişti.¹⁸

Bundan başka kaynaklar Osmanlı-Memlûk gerginliğinin artmasını, iki devlet arasında tampon bölge konumundaki Dulkadır Beyliği üzerinde bu iki devletin nüfuz mücadelesine bağlamaktadır.¹⁹ Âşıkpaşazade'ye göre, bu gerginlik diplomatik

¹⁵ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketibe*, çev. ve yay. haz. Muhammed İ. Yıldırım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s. 264.

¹⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, yay. haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 527: "Leşker-i sitâre-şümarla Şehriyâr-ı Rûm, kişver-i Şam'a hücum etdi. (...) Kasdı buydu ki sûr-ı sengin-i Haleb'i âbgine gibi top taşıyle şikest ide; Çerkes nâkeslerini yay-ı harble lekedküb idüb ol serkeşleri zarb-ı destle pest ide."

¹⁷ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, yay. haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007, s. 488.

¹⁸ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 488.

¹⁹ Âşık Paşazade, *Tevârih*, s. 489-492. Ayrıca Sultan II. Mehmed devrinde Memlûk Sultanlığı ile ilişkilerin incelemesi için bakınız: Şahî Har-El, *Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi. Osmanlı-Memlûk Savaşı, 1485-1491*, çev. Gül Ç. Güven, Alfa Yay. İstanbul, 2019, s. 125-148; Şehabettin Tekindağ,

dile yansımış ve Sultan II. Mehmed'in emriyle 1464'te Kahire'ye yollanan mektupta önemli bir teşrifat değişikliği yapılmıştı. Usulen önceden Memlûk hükümdarına 'Sultan-ı Haremeyn babam' diye yazılırken, II. Mehmed bu hitabı 'Hâdim-i Haremeyn kardeşim' olarak değiştirtmişti.²⁰ Âşıkpaşazade ayrıca, artan husumet üzerine Memlûklerin Sultan II. Mehmed'e suikast düzenlemesi için Kahire'den gönderdikleri fedainin yakalanıp infaz edilmeyip yine Mısır'a yollandığını aktarmaktadır.²¹

Dulkadır Beyliği'ndeki hadiseler sebebiyle Kahire ile İstanbul'un arası iyice açılmış bir vaziyetteyken, Tursun Bey ve Kemalpaşazade, 1467 yılında Sultan II. Mehmed'in Mısır üzerine sefere çıkmak istediğini kaydetmektedirler. Tursun Bey'in ifadesiyle: "yüksek iradesi, Mısır saltanatını Çerkeslerin tasarruf elinden alıp, Yusuf Peygamber'in aleyhi's-selam tahtını yüce babtının tasarrufu altına almaya yöneldi."²² Kemalpaşazade, Sultan II. Mehmed'in Halep üzerine sefere gidip bu vilayeti "Çerkes'in işe yaramaz" elinden almaya niyetlendiğini yazmaktadır. Gerekçe olarak tarihçi, Ankara Savaşı'ndan sonra Memlûk sultanlarının Malatya ve Karaman (Lârende) çevresinde zapt ettiği yerleri Fatih'in tekrar ele geçirmek istediğini belirtir. Ancak Karaman Beyi Pir Ahmed'in Memlûklere karşı düzenlenecek sefere katılmayı reddetmesi üzerine Sultan II. Mehmed'in, Şam üzerine giden orduyu Konya'ya yönlendirerek Karaman Beyliği'ni tümüyle alıp Osmanlı idaresine ilhak ettiğini aktarmaktadır.²³

Bu durumda Osmanlı-Memlûk rekabeti ve ihtilafının tarihi bağlamı şöyle okunabilir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun ilgası ve başkentinin fethiyle Osmanlı Devleti bir dünya gücü olmaya doğru ilerliyordu. İslam dünyasının sınır bölgelerinde, yani Rum veya Doğu Roma topraklarında kurulup büyüyen Osmanlı Devleti'nin idarecileri, İstanbul'un fethinden sonra artık bir imparatorluk kurduklarının bilincine İslam dünyasının liderlik konumunu da elde etmeye gayret gösteriyorlardı. Bu bilinç ve özgüven, ideolojik söylem olarak Osmanlı tarih yazıcılığının diline de yansiyordu. Örneğin Tursun Bey, Osmanlı Akkoyunlu mücadelesini anlattığı bölümün girişinde şu ifadelerle yer vermektedir: "Sultan Ebü'l-feth Kostantiniyye fethinden başka devletin düşmanları elinden yirmiden fazla müstakil ülkeyi çekip alarak ata mirası mülküine katınca sâhib-kırân namını kazandı ve İskender gibi olma alametleri gösterdi."²⁴

"Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, 30 (1976): 73-98; Tekindağ, "Fatihle Çağdaş Bir Memlûk Sultanı Aynal el-Ecrud", *Tarih Dergisi*, 23 (1969): 35-50.

²⁰ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 490.

²¹ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 490.

²² Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'Feth*, s. 145.

²³ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s. 272-278.

²⁴ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'Feth*, s. 150: "Çün Sultan Ebü'l-feth feth-i Kostantiniyye atıyesinden gayri, e'âdi-i devlet elinden yigirmi niçe müstakil memleketler istinzâ idüp mülk-i mevrusına zamm itti, nâm-ı sâhib-kırânî kazandı ve izhâr-ı âsâr-ı İskenderi kıldı. Kılıcı sedd-i ye'cüc-ı fiten döşedi."

Osmanlı kaynaklarının ideolojik dilindeki bu değişim, yani *sultanü'l-guzât* unvanı yerine *sâhib-kırân* veya 'hükümdarlar deviren padişah' namının kullanılmaya başlanması, Osmanlı siyasi yapısının ve ideolojik hedeflerinin de değiştiğine işaret etmektedir. İstanbul'un fethiyle Roma imparatorluk geleneğini kendisine zemin olarak evrensellik iddiası taşıyan bir İslam imparatorluğu hâline gelmiş olan Osmanlı Devleti, döneminin egemen İslam gücü olmayı amaçlamaktaydı. Muhtemelen bu nedenle Sultan II. Mehmed, enerjisini batıdan doğuya çevirip İslam dünyasının kadim coğrafyası olan Hicaz bölgesi ile Suriye, Mısır ve Filistin gibi Akdeniz havzasının seçkin ticaret merkezlerini barındıran Memlûk Sultanlığı ile mücadele etmeyi uygun görmüş olabilir. Bu jeopolitik amaçlarla II. Mehmed, Memlûk Sultanı Hoşkadem'in hac yollarının bakımına dair yetkisini sorgulamış olmalıdır. Suraiya Faroqhi'nin belirttiği gibi, Memlûk hükümdarları daha önceden diğer Müslüman sultanlarıyla da hac yollarının bakımı meselesiyle ilgili sorunlar yaşamışlardır.²⁵ Ancak Sultan II. Mehmed'in Dulkadir Beyliği'ne tayin ettiği Şehsuvar'ın 1472'de Kahire'de öldürülmesinden sonra kardeşi Alâüddevle 1481'de Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın himayesine girmişti. Anadolu'da güç dengelerinin Memlûkler lehine çevrilmesi üzerine, Fatih 1481'de Mısır üzerine sefere çıkmaya karar vermiş olabilir.²⁶

Fatih'in son seferinin bir diğer olası hedefi Rodos olmuş olabilir. 1480'de Mesih Paşa'nın Rodos seferi ve Bodrum kalesini kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Franz Babinger, Mesih Paşa'ya dair tartışmalı bir bilgi aktarmaktadır. 1471'de Osmanlı-Venedik barış görüşmeleri sırasında Mesih Paşa'nın Venedik heyetine "kırk bin duka altın karşılığında Çanakkale Boğazı'nı ve Osmanlı donanmasını teslim etmeyi" teklif ettiğini iddia etmektedir.²⁷ Mesih Paşa'nın başarısızlığından sonra Sultan II. Mehmed'in, Doğu Akdeniz'deki haclı yapılanmasını bizzat ortadan kaldırmak niyetiyle sefere çıkmış olduğu da düşünülebilir. Zira Memlûk tarihçisi el-Bikai, Rodos şövalyelerinin Memlûk sultanından yardım talebinde bulduklarını ve Fatih'in ordusuyla adaya saldırmasını önlemesini istediklerini aktarmaktadır.²⁸ Bu kayıt eğer ki doğruysa, kendilerine yöneleceğini bekledikleri muhtemel bir Osmanlı seferine karşı Memlûklerle Rodos şövalyelerinin bir ittifak içinde olduklarını göstermektedir.

²⁵ Suraiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans: The Hajj Under the Ottomans, 1517-1583*, I.B. Tauris, New York, 1994, s. 28-29.

²⁶ Shai Har-El, *Ortaoğın'da Hâkimiyet Mücadelesi*, s. 144-145. İsmail H. Uzunçarşılı seferin Memlûkler üzerine olduğunu savunmuş ve Şehzade Cem'in bir miktar kuvvetle Suriye sınırına gönderildiğini öne sürmüştür. Bakınız: İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1975, s. 143.

²⁷ Venedik konseyi ya da 'Onlar Meclisi' ise Mesih Paşa'ya ancak on bin duka altını verebilecekleri cevabını verir ancak önerilen iş birliği gerçekleşmez, bakınız: Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 290.

²⁸ El-Bikai'nin kaydı için bakınız: Cihan Yüksel Muslu, *Osmanlılar ve Memlûklar. İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 169, dipnot 78.

Zeebout, Rodos'un hedefte olabileceğini belirtmemiş ve 'Halep halkının' isteği üzerine seferin Memlûkler üzerine olduğunu öne sürmüştür.

Üçüncü olası hedef ise Gedik Ahmed Paşa'nın 1480 yılında İtalya'da Otranto şehrini ele geçirmesinin ardından Fatih Sultan Mehmed'in İtalya seferine çıkmak üzere kapıkulu askerleriyle birlikte Üsküdar'a geçmiş olduğu ihtimalidir. Halil İnalçık'a göre, Otranto'yu bir üs hâline getiren Gedik Ahmed Paşa oradan İtalya içlerine akınlar yapmaya başlamıştı ki, bu harekât Roma'nın fethine bir başlangıç sayılıyordu. Öyle ki, Papa'nın Roma'yı bırakıp kaçmayı düşündüğü belirtilmektedir. Sultan II. Mehmed'in büyük sefer hazırlıklarına bakılırsa herhalde Rodos alındıktan sonra İtalya seferi yapılacağı da düşünülebilir. İnalçık'a göre, Gedik Ahmed Paşa'nın Rumeli'den İtalya'ya taze kuvvetler geçirmeye hazırlandığı sırada Fatih Sultan Mehmed'in ölüm haberi gelmişti. Ardından Sultan II. Bayezid'in tahtını kardeşi Şehzade Cem'e karşı savunmak için ısrarlı davetleri üzerine Ahmed Paşa sultanın yanına hareket etmişti.²⁹ Böylelikle İtalya seferinin zamanlaması kaybedilmiş ve Roma'nın fethi bir hayal olarak kalmıştı.

Ancak sefer yönünün İtalya olabileceği ihtimali Osmanlı kaynaklarında belirtilmemiştir. Sultan II. Mehmed'in vefat ettiğinde Gebze'de ordugâhta bulunduğunu belirten Neşri'ye göre, padişahın Anadolu'ya geçtikten sonra nereye sefer edeceğini kimse bilmiyordu. Neşri, "*zira Sultan Mehmed'in âdetiydi; sefer ettiği vakit nereye gittiğini kimseye demezdi*", kaydını düşmektedir.³⁰ Neşri'nin Fatih'i tek başına bütün stratejiyi belirleyen yegâne kişi olarak resmetmesi öncelikle bir ideal sultan imgesini oluşturma çabasının ürünü olarak görülebilir. Nitekim böylesi geniş çaplı bir seferin hazırlığı ve planlaması için sultanın devletin erkânıyla meşveret etmesi gerekirdi. Dolayısıyla çok gizli tutulsa da üst seviyedeki yetkililer sefer hakkında bilgi sahibi idiyse de bugün bunu mevcut kaynaklar üzerinden tespit etmek mümkün değildir.

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü

Fatih'in vefat nedenine dair tarihi değerlendirmelerde uzlaşa sağlanamadığı için mesele çok tartışıldı ve hâlâ da tartışılmaktadır.³¹ Zira farklı rivayetlerin

²⁹ Halil İnalçık, "II. Mehmed", *DİA*, s. 403.

³⁰ Neşri, *Cibannüma*, yay. haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 336.

³¹ Kesin kanaat serdedenler kaynakların yetersizliğini yeterince dikkate almadan bir kanaat öne sürmektedirler. Fatih'in ölümü meselesi 1950 ve 1960 yıllarında gazetelere konu olmuştu. Venedik tarafından zehirlendiğini ileri sürenler: Elif Naci, "Fatih Zehirlendi mi? Fatih'in Mezarı Açılmalı mı?", *Tarih Dünyası*, 2 (1965) s. 229-235; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 3, Ötüken Yay., İstanbul 1977, s. 125-127. Alman oryantalist Babinger, Şehzade Bayezid tarafından zehirlendiğini iddia etmektedir: Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, New Jersey, 1978, s. 404-405. Fatih Sultan Mehmed'in gut hastalığı nedeniyle eceliyle vefat ettiğini savunanlar: Şehabeddin Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi* 16/21 (1966): 95-108; İsmail H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü" *TTK Belleten*, 34/134 (1970): 231-234; Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 190.

doğruluk payını kaynaklardaki delil yetersizliği nedeniyle tespit etmek mümkün değildir. Ancak ileri sürülen hipotezlerin kanıtları ve mantıki tutarlılıkları irdelenerek ihtimaller elbette değerlendirilebilir. Sultan II. Bayezid devrinde eserlerini yazan Osmanlı tarihçilerine göre, Fatih'in uzun zamandır belirtileri görülen gut (damla) hastalığı nedeniyle ayağından mustarip olduğudur.³² Genellikle kabul edilen de bu yüzden vefat ettigidir. Âşıkpaşazade'ye göre, “*vefatına sebep ayağında zahmet vardı. Tabipler ilacında aciz oldular. Sonra tabipler toplandılar, ittifaq ettiler, ayağından kan aldılar; zahmet ziyade oldu*”.³³ Ayrıca XV. yüzyılın ünlü Burgonyalı tarihçisi Philippe de Commynes, *Hatıralar* adlı siyasetname tarzı kroniğinde “devrimizin kahraman ve bilge hükümdarı” olarak tanımladığı Sultan II. Mehmed'in vefatına dair benzer bilgiler vermektedir.³⁴ Philippe de Commynes, sultanın vefatını şöyle tasvir etmektedir. Bir süredir padişahın ayağında, her yaz başı bir şişlik oluşmakta ve bacağı bir insan bedeni kadar büyümekteydi. Bu şişlik hiçbir tedaviye gerek kalmadan kendiliğinden geçirdi ve cerrahlar ne olduğunu anlayamıyorlardı. Birçok kimse bunun aşırı gıda tüketiminden kaynaklandığını ileri sürmekteydi. Commynes'e göre, suistimaller nedeniyle padişah iyice hastalandı, bacakları şişti ve elli iki yaşında ansızın öldü.³⁵ Burgonyalı yazar Zeebout da, Fatih'in Gebze'de ‘aniden fenalaştığını ve kısa süre sonra vefat ettiğini’ belirtmektedir.³⁶

Gut antik çağlardan beri bilinen bir hastalıktır. Ayak eklemlerinde oluşan iltihaplar yüzünden çok sancılı seyredip hastayı takatsiz düşürse de günümüzde tedavi ile hastalık tamamen önlenebilmektedir. Geçmişte tedavisi olmadığı düşünülen ve ilerleyen yaşlarda böbrek yetmezliğiyle birlikte gutun ölüme sebep olduğu görülmüştür. Fakat Sultan II. Mehmed'in devrine göre nispeten genç sayılacak 49 yaşında vefat etmiş olması ve bir böbrek yetmezliğinden bahsedilmemesi nedenleriyle bazı araştırmacılar ölüm nedeninin suikast sonucu olup olmadığı ihtimalini değerlendirmişlerdir.³⁷ Batılı kaynaklar kesin kanıt

³² Neşri, *Cihânnümâ*, s. 335: “Ayağında nikris zahmet olmağın etubbaya gayet itibar ederidi. Hatta Hekim Yakub'u ol cihetden vezir edinmişti.”

³³ Âşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 497.

³⁴ Philippe de Commynes, *Mémoires*, tome II, ed. M. Dupont, Société de l'Histoire de France, Paris, 1843, s. 282: “En nostre temps ont aussi régné ung vaillans et saiges prince, Mehemet Ottoman, empereur des Turcs.”

³⁵ Philippe de Commynes, *Mémoires*, s. 288: “grant gourmand outre mesure; aussi les malladies luj sont venues tost, et selon la vie : car il luy print une enfleure de jambes (...) qu'elles grossissoient comme ung homme par le corps, et n'y avoit nulle ouverture, et puis cela s'en alloit : ny jamais cirurgien n'y sceut entendre que c'estoit ; mais bien disoit on que sa grant gourmandise y aydoit bien (...) Il est mort de l'age de cinquante et deux ans ou environ, assez soubdainement.”

³⁶ Zeebout, *Troyage*, s. 371: “wart subitement cranc ende siec, zo dat hij zeere corts daer naer, zonder van daer vorder te treckene, starf ende overleet.”

³⁷ Fatih'in Venedik-Papalık ittifakıyla hekimî Yakup Paşa aracılığıyla öldürüldüğü tezini işleyen popüler bir çalışma için bakınız: Ahmet Almaz, *Fatih Sultan Mehmet Nasıl Öldürüldü? Venedik Devlet Arşivlerinde Gizlenen Belgelerle*, İstanbul, Nok Kitap, 2007.

sunmadığı gibi, Sultan II. Bayezid'e yakın olan tarihçiler de 'devletin itibarına' zarar vermemek endişesiyle eğer bir suikast oldu ise, bu nahos hadisenin üstünü örtmeyi ya da başka sebeplerle olayı farklı anlatmayı tercih etmiş olabilirler.

Bilindiği gibi Sultan II. Bayezid devri 'saray kronikçileri', Fatih'in beklenmedik ani vefatını gut hastalığına bağlamaktadırlar. Fakat eserini Osmanlı hâkim sınıfından ve saray çevrelerinden uzak bir sosyal konumda yazan Âşıkpaşazade ise farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Gazi-derviş tarihçi, Fatih'in yanlış tedavi sonucu hayatını kaybettiğini belirterek ölümünün şüpheli olduğunu ima etmektedir. Âşıkpaşazade, "*şarab-ı fariğ verdiler. Allah'ın rahmetine vardı,*" diyerek padişahın ani ölümünü kaydetmektedir.³⁸ Tarihçi burada bir zehir iması yerine yanlış ilaçtan söz etmektedir. Aşıkpaşazade, hekimlerin Fatih'in hastalığını tedavi edemediklerini ve "*şarab-ı fariğ*" ('kusturan şurup') olarak tanımlanan ilacı içtikten sonra hayatını kaybettiğini vurgulamak için şu manzum parçayı da eklemiştir:

"Tabibler şerbeti kim verdi hana; O han içti şarâbı kana kana

Ciğerin doğradı şerbet o hannın; Hem in dem zâri etti yana yana

*Didi niçün bana kıydı tabibler; Boyadular ciğeri kana."*³⁹

Fatih'in ağzından seslendirilen bu şiir parçası, padişaha verilen maddenin ciğerine zarar verdiğini ve bir iç kanamaya neden olduğuna işaret etmektedir. Fatih'in ilacı içmesinden sonra vefat etmesinden şüphelenen Aşıkpaşazade üstü örtülü bir kanaati ileri sürmektedir. Aşıkpaşazade'nin bu kaydı, II. Bayezid'in himayesinden uzakta bulunan çevrelerde Fatih'in ölümüne dair resmi kayıtlardan daha farklı rivayetlerin dolıştığını ortaya koymaktadır. Hem bu dönemde üretilen kaynakların anlatısında, hem devşirme kökenli kul sınıfı ve saray içindeki dengelerde II. Bayezid'in epeyce güçlü desteğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Sultan II. Mehmed'in zehirlenerek suikasta uğradığını ileri süren bazı iddialarda varsayılan cinayetin faili olarak iki hekimin adı geçmektedir: Yahudi mühtedisi Yakup Paşa ile İranlı hekim Lâri. Alman oryantalist Franz Babinger 1951'de Venedik arşiv belgelerine dayanarak, Yakup Paşa'nın Venedikliler ile para karşılığı anlaşarak suikast düzenlediğini ileri sürmüştür.⁴⁰ Ancak sonra Babinger bu iddiasını değiştirip, hekim Lâri'nin Şehzade Bayezid'in azmettirmesiyle Sultan II. Mehmed'i zehirlemiş olduğu komplo teorisini üretmiştir.⁴¹ Fakat bir hekimin herkesin gözü önünde padişahı öldürmeye şayet daha yüksek bir makamdan emir ve izin almadıysa cesaret edebileceği düşünülemez. Bazı kaynaklar, Fatih'in Gebze'deki ordugâha geldiğinde durumunun aniden fenalaşması üzerine bütün hekimlerin

³⁸ Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 497.

³⁹ *a.g.e.*

⁴⁰ Franz Babinger, "Yaquub Pasha, Ein Leibartz Mehmed's II. Leben und Shicksale des Maestro Jacobo aus Gaeta", *Rivista degli Studi Orientali*, 26 (1951): 87-113. Muhtemelen Yılmaz Öztuna iddiasını Babinger'in tezine dayandırarak ileri sürdü: Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 125.

⁴¹ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 404. Bu iki iddiaya karşı tez için: Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", s. 102-104.

çağrıldığını, ancak sonra tedavinin hekim Lâri'ye teslim edildiğini aktarmaktadır. İranlı tabip Lâri'nin verdiği ilaç ters etki gösterip iş kötüye gidince Yakup Paşa'nın davet edildiğini, bunun da hastayı muayene ettikten sonra 'iş işten geçmiş tedavi imkânı kalmamış', diyerek geri çekildiğini ileri sürmüşlerdir.⁴² Âşıkpaşazade'nin padişaha verilen ilaca dair şüphesi bu kayıtlarla örtüşmektedir.

Diğer yandan, eczacılık tarihi alanında çalışan Naşid Boylav, Sultan II. Mehmed'in ölümünde zehirlenme bulgularının olduğunu iddia etmiştir. Boylav, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve Fatih devrine ait hekim reçetelerini içeren nadir bir yazma eser olan *Helvacıbaşı Defteri* üzerinden yaptığı inceleme sonrasında şu tezi savunmuştur. Sultan II. Mehmed'in vefatının kendisine verilen çok zehirli bir bitki özümüyle, kargabükten bitkisinin tohumlarından elde edilen strikinin ile gerçekleştiğini düşünmüştür.⁴³ Ancak Boylav'ın tespit ettiği maddenin bilinçli bir kullanım olup olmadığı tartışmalıdır. Feridun Emecen'in belirttiği üzere, o dönemde ilaçlar günümüzdeki gibi denenmiş ve ruhsat almış değildiler. Tehlikeli maddeler de içine konabiliyor, hatta cıva gibi maddeler bile terkipte bulunabiliyordu. Bu bakımdan kesin bir zehirlenme olma haline bu deliller yeterli gelmemektedir. Emecen'e göre Fatih'in ölümüne, olsa olsa 'yanlış ilaç kurbanı' denilebilir.⁴⁴ Bir diğer çalışmada ise, Fatih'in vefatına neden olan karın ağrısı, bağırsak tıkanması ve akciğer kanaması gibi şikâyetlerine bakarak padişahın opium zehirlenmesi geçirdiği ileri sürülmüştür.⁴⁵ Ancak bu makalenin bulguları sorunludur. Zira Fatih'in ölümüne sebep olan şikâyetleri gibi öne sürülen veriler hiçbir dipnot ve kaynak göstermeden iddia üreten Babinger'in problemlı kitabına dayandırılmıştır.

Bu noktada, şayet Sultan II. Mehmed zehirlendiyse, bu suikastın failiyle birlikte bu cinayeti kimlerin hangi amaçlarla neden azmettirdiği sorusunun da irdelenmesi gerekmektedir. Tarihte birçok örneğinde olduğu gibi, yürüttüğü siyasetten rahatsız olunan bir hükümdarı indirmenin darbe haricindeki alternatifi suikast olmuştur. Bilindiği gibi, II. Mehmed'in imparatorluk politikasından rahatsızlık duyan hem içerde hem dışarda etkili güç odakları vardı. Adriyatik, Ege ve Karadeniz havzasındaki en mühim ticaret merkezlerini Osmanlı'ya kapıran Venedik ile İtalya seferiyle baskı altına alınan Papalık, Fatih'in dış siyasetinden şüphesiz tedirginlerdi. Üstelik İtalya seferinin gerçekleşmemiş olmasının Venedik ve Vatikan'ın işine yaradığı da kesindir. Bu gerekçeler, Sultan II. Mehmed'in

⁴² İsmail Ertaylan, *Cem Sultan*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1951, s. 73.

⁴³ Naşid Boylav, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Tıp Eserleri ile İlaçlar*, İstanbul: Türkiye Tıbbi Müs. Labo. Dern. Yayınları, 1953.

⁴⁴ Feridun Emecen'in bu makaleyi yayıma gitmeden önce okuyarak sunmuş olduğu görüş ve yorumlarından alınmıştır.

⁴⁵ Zeynep Tirmikioğlu, "Baba, oğul ve zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa ve Cem Sultan'ın Ölümünün Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi", *Zeitschrift für die Welt der Türken* 12/2 (2020) s. 104-107.

ölümünde bu iki devletin parmağı olduğu şüphesini büyük oranda kuvvetlendirmektedir.

Fakat bu varsayımdaki zayıf nokta, Osmanlı Devleti'nin suikastın azmettiricileri varsayılan Vatikan ve Venedik'e neden bedel ödetmediği sorusunu cevapsız bırakılmış olmasıdır. Şüphesiz çıkar ve menfaatlerini korumak için Vatikan ve Venedik'in, Fatih'e birçok defa suikast teşebbüsünde buldukları bilinmektedir. Örneğin 1471 yılında Venedik senatosunda, Fatih'i ve Bosna valisi Ömer Bey'i zehirletme tertibinin tasarısı ve görüşmelerini içeren Venedik arşiv belgesi yayınlanmıştır.⁴⁶ Bundan başka Franz Babinger, atıfta bulunduğu fakat künyesini belirtmediği Venedik Senatosu arşiv belgeleri üzerinden, Fatih'e yönelik başarısız kalmış on dört suikast girişiminin olduğunu aktarmaktadır.⁴⁷ Ancak şayet Vatikan ve Venedik Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarını suikastla öldürdüler ise, Osmanlıların bu saldırının bedelini bu iki devlete neden ödetmediler? Nitekim 1481'den sonraki tarihi sürece bakıldığında bu iki devlete 'bedel ödetildiğine' dair tarih kayıtlarında herhangi bir olay geçmemektedir. Böylesi aleni bir saldırıyı Osmanlı devletinin sineye çekmiş olması pek mümkün gözükmediği gibi hesap sorulduğuna dair de bir gösterge bulunmamaktadır. Dolayısıyla çok zayıf bir ihtimal olan bu hipotez, Vatikan ve Venedik'e sahip olduklarından fazla güç bahşetmektedir. Venedik iş birliğinde Vatikan'ın, karmaşık ve girift bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ne sızmış olabilir, ama Osmanlı istihbaratına rağmen Fatih'e suikast düzenledikleri varsayımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun caydırıcılığını ve gücünü hafife almaktadır.

Bundan başka Vatikan-Venedik hipotezinin diğer zayıf halkası, 'tetikçisi' varsayılan Yahudi mühtedi Yakup Paşa'dır.⁴⁸ Babinger, Venedik'in Yakup Paşa'ya Sultan'ı zehirlemesini teklif ettiğini, Yakup Paşa'nın otuz beş bin duka altını karşılığında Padişah'ı öldürmeyi kabul ettiğini ancak sonra Venediklilerin planını uygulamaktan vazgeçtiğini yazmaktadır.⁴⁹ Eğer Yakup Paşa bu suikastı işlediyse, sultanı neden öldürdüğü sorusunun, yani cinayet motifinin sorgulanması gerekir. Olağan şüpheli olarak görülen Yahudi tabip Yakup Paşa'nın para için suikastı düzenlemeyi kabul ettiği varsayılmaktadır. Para ve kıskançlık, bir cinayet için önemli nedenlerdir. Ancak Padişah'ın başhekimisi olan Yakup Paşa'nın sahip olduğu

⁴⁶ Bu Latince vesikanın transkripsiyonu için: Yaşar Demir, "Venedik Krallığının Fatih Sultan Mehmed ve Bosna Sancakbeyi Ömer Bey'i Zehirletme Projesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2009) s. 316-327.

⁴⁷ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 290.

⁴⁸ Yakup Paşa hakkında yayımlar için bakınız: Bernard Lewis, "The Privilege Granted by Mehmed II to His Physician", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14/3 (1952) s. 550-563; Eliezer Birnbaum, "Hekim Yağub, Physician to Sultan Mehmed the Conqueror", *Hebrew Medical Journal* 1 (1961) s. 222-250; Mark A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus S. Verlag, Freiburg, 1980, s. 79-83; Suraiya Faroqhi, "Yakup Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. 11 (2001) s. 257.

⁴⁹ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 292.

serveti ve itibarı dikkate alınırsa sebep sadece para ve unvan olamaz. Nitekim katilin böylesi bir eylem uğruna gerekirse kendi hayatını feda etmeyi göze almış olması gerekir ki, bunun için bir davaya inanmış ve kendisini adanmış olması lazım gelir. Ortaçağda Yahudi düşmanlığının kol gezdiği Avrupa'dan Osmanlı'ya sığınan bir Yahudi hekimin Vatikan'ın haçlı idealleri ve Venedik'in ticari çıkarları için kendisini ve ailesini feda etmeye istekli olduğu akla yatkın değildir. Nitekim dolduruşa getirilen yeniciler Fatih'in ölümünden sorumlu tuttukları Yakup Paşa'yı öldürmüşlerdi. Ancak burada sadece varsayılan olağan şüpheli katil öldürülmüştü. Peki, azmettiricileri varsayılan Venedik ve Vatikan neden cezalandırılmamış olabilir?

Dolayısıyla Yakup Paşa'nın hayat hikâyesine bakıldığında suikastı işlemesi için para ve haçlı ideale adanmışlık motifi zayıf bir nedendir. Yakup Paşa, İtalya'nın Gaeta şehrinde 1425'de Yahudi bir ailede gettoda doğmuştu. Papalığın, Yahudi ve Müslüman hekimlerin Hıristiyanları tedavi etmesini yasaklaması üzerine, Yahudi hekim Osmanlı Devleti'ne iltica etti. Osmanlı şehri Edirne'de mesleğini icra etme imkânı bulmuş, Sultan II. Murad'ın başhekimisi oldu ve bu konumu Fatih'in hükümdarlığında da muhafaza etmişti. Bir Yahudi'nin Katolik İtalya'da ömründe göremeyeceği itibarı ve mevkileri Osmanlı padişahları nezdinde görmüştü. Geç yaşında bazı oğullarıyla birlikte Müslüman olan Yakup Paşa, Sultan II. Mehmed'in mabeyincisi oldu ve padişaha seferlerde eşlik etmişti.⁵⁰ Sultan'ın baştabibi olarak Fatih'e otuz yıl hizmet etmiş; hatta vezirlik makamına kadar yükselmişti.⁵¹

Yakup Paşa'nın bu yükselişi bazı saray çevrelerinde hoş karşılanmamıştı. Tarihçi Neşri, Yahudi tabibin yüksek mevkilere atanmasını eleştirmişti: "*Hekim Yakup Paşa, bütün Osmanlı vilayetinde işitilmedik, görülmedik bidatler ihdas etti. Onun zamanına kadar, padişahın işlerini Yahudilere vermezlerdi; müfsittirler derlerdi. Hekim Yakup vezir olunca, ne kadar aç ve müflis Yahudi varsa, Hekim Yakup'un sebebiyle padişahın işine karıştı.*"⁵² Neşri'nin bu ifadeleri Yakup Paşa'nın padişah nezdinde sahip olduğu nüfuzu eleştirmektedir, ancak cinayeti işlediğine dair bir komplo imasında bulunmamaktadır. Bilakis Neşri'nin söyleminden, Yahudi hekimin vezirlik makamına yükselmesiyle Osmanlı topraklarındaki Yahudi cemaatinin ihtiyaç ve menfaatlerini savunabildiği bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Yakup Paşa'nın devrin kudretli hükümdarından biri nezdinde elde ettiği etkili mevkiini ters teperek, Papa'nın haçlı idealleri ve Venedik vatandaşlığı uğruna Fatih'e ihanet ederek ona suikast düzenlendiği hipotezi zayıf kalmaktadır.

Farklı bir açıdan bakıldığında Sultan II. Mehmed, Yakup Paşa'yı Venediklilerle komplo kurmakla hiç suçlamamıştı. Padişahın Yahudi tabibine bu kadar güven duyması, onun hekimliğindeki maharetinin yanı sıra bir başka sebepten

⁵⁰ Lewis, "The Privilege Granted by Mehmed II to His Physician", s. 551, 562; Faroqi, "Yakup Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, s. 257.

⁵¹ Neşri, *Cibannüma*, s. 335: "Hatta Hekim Yakub'u ol cihetden vezir edinmişidi."

⁵² Neşri, *Cibannüma*, s. 352.

kaynaklanmış olabilir. Babinger, Venedik belgelerine dayanarak Yakup Paşa'nın sarayda elde ettiği nüfuz nedeniyle Venedik'in kendisine yanaştığını, Venediklilerle iletişim içinde olduğunu ve Venedik'in onu casus ve suikastçı olarak kullanmaya çalıştığını öne sürmektedir. Ancak gerçekte tam tersi bir durum da işlemiş olabilir. Suraiya Faroqi ve Bernard Lewis, Yakup Paşa'nın Osmanlı istihbaratı için çalıştığını öne sürmüşlerdir.⁵³ Bir nevi 'karşı istihbarat' kurgusuyla Fatih, Yakup Paşa'nın Galata'daki Ceneviz ve Venediklilerle iletişim kurmasını desteklemiş olabilir. Böylelikle hekimi vasıtasıyla padişah, Venedik'in tertiplemediği Osmanlı karşıtı plan ve tasarılar hakkında bilgi edinmiş olabilir. Nitekim Babinger'in bahsettiği, 1471'den itibaren Venedik'in tertiplemediği on dört suikast teşebbüsü gerçekleşmemiştir. Babinger'e göre, Venedik'in yolladığı suikastçılar muhtelif yer ve zamanlarda Osmanlı istihbaratı tarafından etkisiz hale getirilmişti.⁵⁴ Tüm bu istihbarat tedbirlerine rağmen, 'on beşinci teşebbüs' yine de başarıya ulaşmış olabilir. Ancak o vakit Osmanlıların Venedik ve Papalığa bu cinayetin bedelini neden ödemedikleri sorusunun da cevaplanması gerekir.

Fatih'in ani vefatı, Venedik ve Papalık'ın işine şüphesiz yaramıştı. Sultan II. Mehmed şayet suikasta uğradıysa, bu suikastın Osmanlı hâkim sınıf içindeki farklı hiziplerin menfaat çekişmeleriyle taht mücadelelerinin iç içe geçtiği bağlamın da irdelenmesi gerekir. Zira sonraki padişah her ne şekilde olursa olsun Fatih'in ortadan kaldırılmasıyla saltanata yakınlaşmış ve işi kolaylaşmıştı. Fatih'in yürüttüğü siyasete muhalif olan kesim, II. Bayezid'in tahtı ele geçirmesiyle iktidara gelmişti. Dolayısıyla Bayezid'in babasının ölümü hadisesinden faydalandığı aşıkardır.

Aşağıda daha detaylı inceleneceği gibi, Fatih'in ani vefatıyla birlikte farklı hizipler arasındaki keskinleşen mücadele bir hesaplaşmaya dönüşmüş ve Fatih devrinin birçok uygulamaları kaldırılmıştı. Fatih'in imparatorluk inşa vizyonu farklı kesimlerin tepkisine yol açtığı bilinmektedir. İstanbul'un payitaht olarak onarımı ve çok sayıda seferin harcamaları maliye üzerinde bir külfet oluşturmuş ve bir dizi mali tedbir alınması gerekmişti. Yeni vergiler halkta ve varlıklı eşrafta hoşnutsuzluğa neden olmuş ve yankıları devrin kaynaklarına da aksetmişti.⁵⁵ Bu tedbirler arasında belli aralıklarla yeni akçe çıkarılması memnuniyetsizliğe sebep olmuştu. Akçenin gümüş oranının beşte bir eksiğine düşürülmesi suretiyle bütün nakdi servetlere bir nevi vergi anlamına gelen bu uygulamadan dolayı halk kadar yeniçeriler de rahatsız olmuştu. Öyle ki, Bayezid tahta geçerken kendisine kabul ettirilen hususlardan biri de bir defadan fazla yeni akçe çıkarmayacağı taahhüdü olmuştu.⁵⁶

Bundan başka Fatih'in veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa'nın uyguladığı toprak reformu özellikle çok tepki toplamıştı. Bu sert reform ile daha önce çeşitli

⁵³ Faroqi, "Yakup Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. 11 (2001) s. 257; Lewis, "The Privilege Granted by Mehmed II", s. 563.

⁵⁴ Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 293.

⁵⁵ Örneğin bakınız: Âşık Paşazade, *Tevarih*, s. 415-417; Neşri, *Cihannüma*, s. 288-289.

⁵⁶ Halil İnalçık, "II. Mehmed", *DİA*, s. 404.

yollarla mülk veya vakıf olarak devletin elinden çıkmış emlak ve vakıf malları yeniden devlet mülkiyetine geçirilmişti. Bütün vakıflar ve mülkler gözden geçirilerek belirlenen köy ve mezralar tımarlı sipahilere dağıtılmıştı. Bu reformun amacı askeri tımar ve zeamet ihtiyacını karşılayıp sipahinin sayısını artırmak ve devletin mali gelirlerini yükseltmekti. İnalıcık'a göre, babasıyla arası açık bulunan Amasya valisi Şehzade Bayezid bu reformun kendi bölgesinde (Amasya, Tokat ve Trabzon) uygulanmasına karşı çıkınca reformdan mağdur olanların sempatisini kazanmıştı. Fatih devri mali tedbirlerinden memnun olmayanlar giderek zararlarını telafi edecek bir siyasetin teminatçısı olarak Şehzade Bayezid'e bel bağlamaya başlamıştı.⁵⁷ Mali tedbirlerin yarattığı sosyal tepkiler ve hâkim sınıf içindeki hizipleşme, Cem ile Bayezid arasındaki iktidar mücadelesinde safların belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı aşikârdır.

Elde ettikleri haklarını kaybedince tepkili olan kesimler ve padişahın siyasetine muhalif devşirme idareciler, Sultan II. Mehmed'i tahttan indirecek meşruiyete ve güce sahip değildiler. Asker sürekli sefere çıkan padişahın yanındaydı. Fakat Şehzade Bayezid'in çevresine kümelenen hâkim sınıf içindeki hizip uygun bir anda yapılacak bir suikastla iktidarı ele geçirmeyi planlamış olabilir. Eğer Fatih Vatikan ve Venedik tarafından zehirlendiyse, bu suikastın intikamını alması ve babasının imparatorluk idealini gerçekleştirmesi için fetih siyasetini devam ettirmeye aday sayılan Fatih'in cevval ve mücadeleci oğlu, Şehzade Cem'in tahta geçirilmesi gerekirdi. Ancak tam tersi oldu. Babasının mali reformuna muhalefet eden, uzlaşmacı siyasetiyle bilinen ve rahat bir hayata meyli olan Şehzade Bayezid tahta geçti. Bayezid'in, saltanatı seferlerde geçen atılgan ve hareketli bir fatih olan babasıyla ilişkisinin pek içten olmadığı da bilinmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte, Türk beylerine yakınlığı ve devşirme kökenli bürokrasiye mesafeli duruşuyla bilinen Şehzade Cem'in bertaraf edilmiş olması da gayet anlamlıdır. Bayezid'in devşirme idareciler ve saray içindeki dengelerde epeyce güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, Şehzade Bayezid'i destekleyenlerin Sultan II. Mehmed'i bir şekilde bertaraf etmiş oldukları ihtimali kuvvetlenmektedir.

Alman oryantalist Babinger, Şehzade Bayezid'in babasına bir suikast düzenlediğine inanmaktadır. Babinger iddiasını, Bayezid'in Fatih'le arasındaki dünya görüşlerindeki zıtlıklara dayandırmaktadır. Ancak bu önerme pek anlamlı değildir. Şehzade Bayezid'in ikbaline tehdidi babası değil, kardeşi Cem oluştuyordu. Ayrıca Babinger Osmanlı devlet yapısının, kadiri mutlak 'despotik monark'a dayandığına inanmasından dolayı bu sorunlu iddiayı öne sürmekte bir beis görmemişti. Kadiri mutlak güce ve iktidara sahip olan bir sultan tanımına dayanan bu problemleri bakış açısı, hanedanın yanı sıra güçlü ve müesses yapı olan bürokrasinin etkinliğini gözden kaçırmaktadır. Çandarlı ailesinin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra bürokrasi mensuplarının çoğunluğu devşirme kökenli ve

⁵⁷ *a.g.m.*

⁵⁸ Şerafettin Turan, "II. Bayezid", *DİA* 5 (1992) s. 237. Ertaylan, *Cem Sultan*, s. 85-91.

kul statüsündeki kişilerdi. Bunlar, hata ve başarısızlık gösterdiğinde daha kolay azledilebilen ya da siyaseten tasfiye edilebilen idarecilerdi. Ancak bu elit hâkim sınıfı padişah karşısında edilgen bir kesim olarak görmek yanıltıcıdır.

Aşağıda daha detaylı görüleceği gibi, Şehzade Bayezid'i destekleyen devşirme asıllı paşalar Sultan II. Mehmed'in ölümünden sonraki süreci planlı bir şekilde yönetmişlerdi.⁵⁹ II. Bayezid devri kronik yazarları, şehzadeler arasındaki taht mücadelesini Bayezid'in eylemlerini ve elde ettiği üstünlüğü haklı gösterecek şekilde sunmuşlardır. Bu anlatılarda Cem, 'devlet yeteneğinden' yoksun, çevresi tarafından kandırılıp ağabeyine karşı kıskırtıcı davranışlar sergileyen ve bu yüzden kaybetmeye mahkûm biri olarak resmedilmektedir. Bazı bilgileri ustaca gizleyen bazılarını da aşırı vurgulayan kronik yazarları, Bayezid'in iktidarı almasını hem kaçınılmaz bir olgu gibi hem de siyaset ölçülerine uygun biçimde gerçekleştirdiği algısını üretmişlerdir. Örneğin II. Bayezid devri tarihçilerinden Tursun Bey, Fatih'in vefatını aktardıktan sonra gayet ustalıkla şehzadelerin taht savaşını ört bas edip Bayezid'i tahta oturtarak dua ve senaya başlamakta ve Şehzade Cem'den hiç bahsetmeden Bayezid'in saltanatını anlatmaya geçivermektedir.⁶⁰ Tarih yazıcılığı, hatırlama olduğu kadar unutmayı ve silmeyi de ihtiva ettiği için devreye hep inşa ve kurgunun girmiş olması şaşırtıcı değildir.

Belirtildiği gibi, Fatih'in sefer odaklı imparatorluk siyasetine muhalif olan hâkim sınıf içinde bir kesim vardı. Bu grup, sefer yoğunluğunun azaltılıp devletin kurumsallaşması gerektiğini düşünüyor olmalıydı. Fakat böylesine önemli bir siyaset değişikliğinin yapılabilmesi için başka bir padişahın ve kendilerinin iktidarı ele geçirmeleri gerekirdi. Bu durumda eğer Fatih'e bir suikast olmuşsa, bunu azmettirenler kendi zaviyelerinden 'devletin bekası' için bunu yaptıklarına inanmış olabilirler. Her ne kadar Fatih, güçlü hükümdar otoritesini ve merkezi devlet yapısını tesis etmiş olsa da, bu süreçte bir de Osmanlı 'müesses nizamın' oluştuğu görülmektedir. Hâsılı saltanat ya da mutlak monarşi rejimi adı altında farklı bir sistemin işlediği söylenebilir.⁶¹ Genelde Osmanlı devlet sisteminde sultan, dokunulmaz ve kendisine mutlak itaatın vacip olduğu bir 'despotik monark' olarak üstünkörü bir anlayışla izah edilir. Bu söylem, ideolojik amaçlarla kroniklerde

⁵⁹ Nitekim Sultan I. Murad 1389'da Kosova Savaşı'nda şehit edildiğinde, yerine kimin geçeceğine yine paşalar ve beyler istişare edip karar vermişlerdi. Bu karara göre, savaş meydanından önce Yıldırım Bayezid'i çağırıp onu babasının yerine sancak dibine koyduktan sonra kardeşi Yakup Çelebi otağa çağırılıp boğdurulmuştu. Burada da tahta kimin geçeceğini 'müesses nizam' belirlemiştir denebilir. Âşık Paşazade'ye göre, Yakup Çelebi'nin bertaraf edilmesinden sonra asker arasında o gece huzursuzluk ve kargaşa olur. Ancak sabah olunca Yıldırım Bayezid'in padişahlığını kabul ederler ve Yıldırım tahta cülus eder. Âşık Paşazade, *Tevarih*, s. 335.

⁶⁰ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 191-192.

⁶¹ Osmanlı devleti ve toplumunu inceleyen bazı çalışmalarda devreye sokulan anakronik yaklaşımla parametrelerin yanlış kullanılması yüzünden Osmanlı devlet yapısına ve bürokrasisine dair üretilen basmakalıp ve oryantalist varsayımların eleştirisi için bakınız: Rifa'at Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State. The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, SUNY Press, New York, 2005.

sıklıkla vurgulanan bir düşünce olsa da, tarihi uygulamada II. Mehmed'in güçlü otoritesinin dahi sınırlandırılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. XV. yüzyılda, Osmanlı hâkim sınıfı içinde farklı sosyal oluşumların geliştiği görülmektedir. Zira Osmanlı devlet sistemini belirlemiş olan sultan ile 'bürokrasi' arasında belli bir ayrımın ve yönetici sınıf içindeki karmaşık güç ilişkiler ağının çatışan, örtüşen ve tamamlayıcı nitelikleri olduğu anlaşılmaktadır. Askeri ve idari sınıf içindeki farklı hizipler kendi önem, menfaat ve güçlerinin farkında olarak herhangi bir dış tehdide karşı dayanışma içinde hareket ettikleri gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, hâkim idari sınıf ile sultanın birbirlerini dengede tuttukları ya da en azından birbirleriyle uyum içinde olmalarını gerektiren bir yönetim şeklinden bahsedilebilir.

Fatih'in Vasiyeti ve II. Bayezid'in İkbali

Joos van Ghistele seyahatnamesinde bir başka ilginç ve yanıltıcı iddia daha göze çarpmaktadır. Fatih Sultan Mehmed vefat etmeden hemen önce yerine Şehzade Bayezid'in geçmesini vasiyet ettiğini ileri süren bir anlatı aktarılmaktadır:

"Yukarıda bahsedilen Türk ölümünün yaklaştığını anlayınca en çok güvendiği üç mühim çavuşunu Kilerci Ağa, Hazinedar Ağa ve Kapıcı Ağa ki bunlar hadımdır, yanına çağırıldı [...] Bunlara öleceğini bildirdi ve vasiyetini tebliğ etti: 'Eğer ölürsen, na'sımı İstanbul şehrine götürüp önceden tayin ettiğim ve ruhumun batması için yaptırdığım imaretin cami avlusundaki türbeye gömeceksiniz.' Sonra şunları dedi: 'Öldüğüm zaman büyük oğlum Yıldırım Bayezid [Yıldırım Bayazıt] hemen çağırılınsın ve gecikmeksizin İstanbul'a gelerek aynı benim gibi imparatorluğumun başına geçsin.' Ayrıca tüm işleri yoluna koyana kadar ölümünü gizli tutmalarını ve oğlunun tahta oturmadan evvel yeniçerilerin İstanbul'a girip şehri yağmalamalarına engel olmaları gerektiği emrini verdi. Oğlunun hükümdarlık tahtına oturduktan sonra kendisine tarafından şunların söylenmesini istedi: 'Bazı danışmanlarım var ki' – bunların isimlerini de saydı – 'bunlar kötü ve sahtekâr insanlar olup beni sürekli yeni vergiler ihdas etmeye ve halkımın arasında merhametsizce kan dökmeye tahrik ediyorlardı; bunlar gizli kin ve nefret besliyorlar. Oğlum bunları hayatta bırakmamalı, kılıcıyla öldürmeli ve bu gibi danışmanları yanında bulundurmamaya özen göstermelidir.' Ayrıca oğlunu topladığı altın, gümüş, kıymetli taşlar ve incilerden oluşan muazzam hazinesi hakkında bilgilendirmelerini emretti. Bu hazinenin büyük bir itina ile muhafaza edilmesinin gerektiğini, zira zamani geldiğinde oğlunun buna ihtiyacı olacağını bildirdi. Bundan başka, erkek ve kadın tüm kölelerinin azat edilmesini ve hayatlarını idame ettirmek için gerekli olanın kendilerine verilmesini de emretti. Türk bu üç kişiye son arzularını ve vasiyetini bildirdikten kısa bir süre sonra ruhunu teslim etti.'⁶²

Öncelikle seyahatnamede II. Bayezid'den *Yıldırım* olarak bahsedilmesi, yazarın isimleri ve devirleri karıştırdığını göstermektedir. Bundan başka, Zeebout'un anlatısındaki bazı şüpheli hususlar iddiasını zayıflatmaktadır. Padişahın vasiyetini sadrazamına veya en yakınındaki musahibine değil de neden hadım kişilere söylediği tuhaf ve gerçekçi değildir. Zira bu ağaların yetkileri padişahın

⁶² Zeebout, *TVoyage*, s. 371-372.

vasiyetini yerine getirmekte yetersiz kalacaktı. Burgonyalı okur kitlesine hitap eden yazar, Fatih'i kötölemek için onun yalnızlaştığını ve bir egzotizm havası katmak için de mühim meselelerin çözümünde hadım kişileri sahneye sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Fatih vefat ettiğinde olayların bizzat şahidi olan Neşrî dâhil olmak üzere Osmanlı kaynaklarının çoğu Padişah'ın yerine Bayezid'in geçmesi yönündeki vasiyetinden bahsetmemişlerdir. Ancak Kemalpaşazade'nin kaydı Zeebout'un anlatımı ile örtüşmektedir. Kemalpaşazade'nin iddiasına göre, Sultan II. Mehmed yerine büyük oğlu Bayezid'in geçmesini vasiyet etmiş ve yaşlı vezir İshak Paşa da kendisine tevdi edilen bu vazifeyi yerine getirmek için gayret etmişti.⁶³ Ancak devrin en meşhur âlimi ve geleceğin şeyhülislamı Kemalpaşazade'nin eserini doğrudan Sultan II. Bayezid'in istek ve talebi üzerine yazdığını unutmamak gerekir. Bu sadakat sebebiyle tarihçinin, şehzadelerin saltanat mücadelesini anlatırken vasiyet motifini olayların bitiminden sonra geriye dönük (*ex post facto*) biçimde Bayezid lehine bir gerekçelendirme mahiyetinde yazmış olduğu yüksek bir ihtimaldir.

Zeebout'un kaynağı anonim İtalyan yazar muhtemelen, vasiyet mevzusunu Şehzade Bayezid'i destekleyen ekipte bulunan birisinden işitmiş olmalıdır. Dolayısıyla her iki metindeki kayıtlar, Bayezid taraftarlarının padişahın yukardaki vasiyeti tebliğ ettiğine başkalarının inanmasını istediklerini göstermektedir. Seyahatnamenin tarihsel gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Öncelikle Fatih'in birlikte çalıştığı ve siyasetini uygulayan vezirlerini 'haksız vergiler ihdas ettiren, gizli kin ve nefret besleyen, kötü ve sahtekâr' kişiler olarak tanımlamış olması hiç inanılır değildir. Şayet Fatih bunları önceden tespit ettiyse neden kendisi gereğini yapmamıştır sorusu burada cevapsız kalmaktadır. Son anda farkına vardıysa bir şey yapması mümkün olmamış olabilir ya da kurmaya çalıştığı dengelerin sarsılmasından çekindiği düşünülebilir. Fakat bu da pek gerçekçi değildir. Zira Çandarlı ailesinin tasfiyesinden sonra vezirlerin 'dokunulmazlığı' kalkmış ve Fatih sürekli aralıklarla vezirlerini değiştirmişti. Bu önerme, yazarın dayandığı kaynaktan aldığı bir düşünce olmalıdır. Zira Sadrazam Karamânî Mehmed Paşa'nın aldığı sert tedbirlerden rahatsız olan kesimler mali uygulamaların onun tarafından padişaha kabul ettirildiği rivayetini yayıyorlardı. Bu bağlamda, seyahatnamede ileri sürülen Fatih'in vezirlerinin Sultan Bayezid tarafından ortadan kaldırılması gerektiği yönündeki 'vasiyeti' bir kurgu olabilir. II. Bayezid'in tahta cülusunu meşrulaştırmak, Karamânî Mehmed Paşa'nın ve Cem taraftarlarının tasfiyelerine bir gerekçe oluşturmak ve eleştirileri susturabilmek amacıyla vasiyet motifinin sonradan tasarlandığı ihtimali kuvvetlenmektedir.

Osmanlı veraset usulünün doğası düşünüldüğünde, Sultan II. Mehmed'in büyük oğlu Bayezid'in yerine geçmesini tayin ve vasiyet ettiği kayıtlar pek anlamlı

⁶³ İbn Kemal, *Tevarih-i Âli Osman, VIII. Defterden* aktaran Şerafettin Turan, VII. Defter, s. XC: "Mezkur merhum ve mağfur Kayser-i fağfur-gulamun vasiyet-i mebrurı muktezasınca İshak Paşa'dan sayir vücuh-ı hadem ve ayan-ı haşemün ittifaklarıyla da'vet-nâme dahi geldi irdi."

değildir. Bilindiği gibi XV. yüzyılda Osmanlı veraset sisteminde yaşça büyük olan veliahdın tahta geçtiği bir uygulama (*ekberiyet* usulü) kullanılmamaktaydı. Böyle bir kural olmamakla birlikte Orhan Gazi Osman Gazi'nin, I. Murad Süleyman Paşa'nın ölümüyle birlikte Orhan Gazi'nin, Yıldırım Bayezid ise I. Murad'ın büyük oğullarıdır. Onun dışındakiler ise babalarının hayatta kalan tek şehzadeleridir. Büyük oğulun eğer hükümdarlık nitelikleri noktasında bir aczi, zihnen ve bedenen bir eksikliği, geleneklere aykırı bir davranışı, korkaklığı, babasına karşı bir muhalefeti yoksa tecrübe noktasında diğer kardeşlerinden daha ileride olduğu, savaş tecrübesi ve idari deneyimi bakımından daha donanımlı olduğu, hem devlet adamlarının hem de çevresindeki toplumun onu daha iyi tanıdığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Diğerleri şehzadeler şayet küçükse henüz hem kendisi tecrübesiz olacak hem de devlet erkânı ve toplum tarafından tam olarak bilinmeleri mümkün olmayacaktır. Bu durumda padişahın tüm erkek çocukları tahtta ve riyasette hak sahibi oldukları düşüncesiyle mücadeleye girebiliyorlardı. Eski Türk siyasi geleneklerinde olduğu gibi Osmanlılarda da hanedanın ve devletin başına kimin geçeceği daima çatışma konusu olmuştu.⁶⁴ Cem ile Bayezid ve sonraki kuşaklar arasında devam eden mücadelenin başlıca sebebi de bu anlayıştı.

Uzunçarşılı'ya göre, Fatih ve Bayezid arasında bir gerginlik vardı.⁶⁵ Bu gerginliğin bir nedeni, Şehzade Bayezid'in Karamânî Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında (1476-1481) yaptığı toprak reformuna, yani vakıfların devlet mülküne geçirilmesine karşı çıkması olmuştu. Böylece, Fatih devri mali tedbirlerinden mağdur olan ve bu siyasete muhalif kesim Şehzade Bayezid çevresinde bir yer bulmaktaydı.⁶⁶ Muhtemelen bu nedenlerle, Sultan II. Mehmed'in gözde şehzadesi Mustafa'nın 1474 yılında ölümünden sonra geriye kalan iki oğlundan Cem'i tercih ettiği düşünülebilir, ancak herhangi birini aday gösterdiği beklenemezdi.

Sultan II. Mehmed vefat ettiğinde, Amasya valisi Şehzade Bayezid otuz dört yaşında olup, Konya merkezli Karaman valisi Şehzade Cem henüz yirmi üç yaşında bulunuyordu. Cem taraftarı en önemli idareci, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî soyundan olup askerî bir kumandan olmaktan çok medreseden yetişmiş olan Fatih'in son sadrazamı Karamânî Mehmed Paşa idi.⁶⁷ Devşirme kökenli vezir ve paşalardan vezir İshak Paşa, Hamzabeyoğlu Mustafa Paşa, Hersekzade Ahmed Paşa ve yeniçeri ağaları Kasım ve Rüstem Bayezid'i destekliyorlardı.⁶⁸ Feridun Emecen'e göre, devşirme menşeli idari kesim Karamânî Mehmed Paşa'ya nefret besliyordu. Bunlar, sadrazamın kul asıllı kişileri iktidardan uzaklaştırdığını ve divan-ı hümayuna ulema ve medrese mezunu idarecileri vezir olarak soktuğunu vehmediyorlardı. Bu

⁶⁴ Bu konunun detaylı bir incelemesi için, bakınız: Halil İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14/1 (1959) s. 69-94.

⁶⁵ Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", s. 232.

⁶⁶ Halil İnalçık, "II. Mehmed", *DİA*, s. 404.

⁶⁷ Yusuf Küçükdağ, "Karamânî Mehmed Paşa", *DİA*, 24 (2001) s. 450.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 161-162.

iki grup arasındaki gerginlik had safhaya çıktı ve Fatih'in ani vefatıyla İstanbul'da iki hizip arasında büyük bir hesaplaşma yaşandı.⁶⁹

Padişah'ın ani ölümünden sonra Şehzade Bayezid'i destekleyen hizibin iktidarı devralma sürecini daha planlı bir şekilde yönettiği anlaşılmaktadır. On altı gün süren 'kontrollü kargaşa' ve hesaplaşma sürecinde, en önemli stratejik makamların Şehzade Bayezid taraftarı paşaların elinde olması dikkat çekmektedir. Yaşlı ve kıdemli vezir İshak Paşa, İstanbul muhafızı olarak başkenti kontrol altında tutuyordu. Bayezid'in damadı Hamzabeyoğlu Mustafa Paşa, Bolu sancakbeyi yetkisiyle Şehzade Bayezid'in Amasya'dan İstanbul'a kolayca gidebilmesi için büyük yolları emniyete almıştı. Cem'in herhangi erken hamlesini önlemek için bulunduğu Karaman vilayetinin komşu bölgesi Hamid-ili'nin sancakbeyi yine Bayezid'in damadı Hersekzade Ahmed Paşa idi. Ayrıca Anadolu beylerbeyi ve eski yeniçeri ağası Sinan Paşa'nın makamı Kütahya'da bulunuyordu ve buradan Konya-İstanbul güzergâhını kontrol altında tutabilirdi.⁷⁰ Şehzade Cem'i payitahta götürecekt bütün derbentlere, geçitlere ve yollara gözcüler konmuş yol vermemek için tedbirler alınmıştı.⁷¹ Dolayısıyla Bayezid ile Cem taraftarlarının kuvvetleri denk değildi.

Âşıkpaşazade'ye göre, Sadrazam Karamânî Mehmed Paşa Şehzade Bayezid'e babasının ölümünü haber vermek için saray kapıcılarından Keklik Mustafa'yı yollamıştı. Ayrıca taraftarı olduğu küçük Şehzade Cem'e de haber salarak Bayezid'den önce başkente gelmesine gayret ettiğini nakletmektedir.⁷² Uzunçarşılı, Bayezid'e gönderilen Keklik Mustafa'nın Amasya'ya ulaştığını, fakat Cem'e giden üç ayrı ulağın Konya'ya varamadan yolda yeniçeri ağası ve Bayezid'in damadı Sinan Paşa tarafından yakalanıp öldürüldüğünü; sadrazamın Cem'e gönderdiği gizli mektubun da Hersekzade Ahmed Paşa'nın eline geçtiğini belirtmektedir.⁷³ Bayezid taraftarı yeniçeriler, ayaklanıp Karamânî Mehmed Paşa'yı öldürdükleri gibi başkenti yağmaya girişmişlerdi. İstanbul Muhafızı İshak Paşa duruma hâkim olup, tereddütte kalan Bayezid'e arka arkaya haberciler göndererek Cem'den önce payitahta gelmesini ve tahtı devralmasını sağlamıştı.⁷⁴

Dolayısıyla Osmanlı askeri ve idari sınıfı içinde etkin olan devşirme asıllı kesim Bayezid'i destekleyerek tahta geçmesine yardım etmişti. Şehzade Cem taraftarlarının tasfiyeleriyle güç dengeleri değişmiş ve iktidar tamamıyla reform

⁶⁹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s. 180. Ayrıca bakınız: Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *Tarih Dergisi*, 14 (1959): 85-96.

⁷⁰ Hedda Reindl, *II. Bayezid ve Çevresi. Hükümdarın Adamları*, çev. Ali S. Ürgüplü, Arvana Yay, İstanbul, 2014, s. 49-50; Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22.

⁷¹ Bayezid'e hitaben yazılmış Mustafa imzalı bütün bu noktaları açıklayan mektup için bakınız: Ertaylan, *Cem Sultan*, s. 81-82.

⁷² Âşık Paşazade, *Tevarih*, s. 464-465.

⁷³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 162.

⁷⁴ Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", s. 233.

karşısı kesimin ellerine geçmişti. Bunlar Fatih'in dış siyasetine muhalif, daha iktisatlı mali politika izlenmesi gerektiğini düşünen savaş karşıtı bürokrasi mensuplarıydı. Tursun Bey'e göre, Sultan II. Bayezid cülus ettikten sonra ilk işi babasının toprak reformunu iptal edip bin kadar emlak ve vakıfları kamulaştırılan mülkleri eski sahiplerine iade etmek olmuştur.⁷⁵ Bununla birlikte II. Bayezid, Fatih'in hızlı reform ve askerî harekâtlarına bir tepki olarak sefer yoğunluğunu düşürmüş ve devletin kurumsallaşmasına yoğunlaşmıştı. Muhtemelen Bayezid'i destekleyen hizip böyle bir döneme ihtiyaç duyduğu için onun padişah olmasına destek vermiş olabilir. Emecen'in de belirttiği gibi, II. Bayezid'in saltanat devri bir çeşit 'devr-i sabık' dönemi olarak önceki iktidarla hesaplaşılan bir dönem olmuştur. Fatih devrinde aşırılıklara gidildiği düşünülen ve şer'î uygulamalara aykırı görülen bazı mali tedbirler değiştirilmişti. Fatih'in inşa ettiği idari sistemin özüne dokunulmadı, ama iptal edilen örfî kanunlar yeniden ihdas edilmiş ve vergi sistemi tekrar düzenlenmişti.⁷⁶

Sultan II. Mehmed'in ölümünden hemen sonraki olaylar Zeebout'un metninde de aktarılmaktadır. Yazar, bu süreci anlatırken Karamânî Paşa'nın lakabını 'Yunan' Mehmed Paşa olarak vermiştir. İlk bakışta 1476'da vefat etmiş olan Rum Mehmed Paşa ile karıştırdığı ve bilgi hatası yaptığı düşünülse de, Neşri'nin metninde Karaman vilayetine ender de olsa 'taht-ı Yunan' tabiri ile atıfta bulunduğu görülmektedir.⁷⁷ Zeebout anlatısında, Padişah'ın ölümünün gizli tutulması mühim bir iş olduğundan, bu işi Karamânî Mehmed Paşa'nın bizzat kendisi üzerine alarak, sultanın na'sını İstanbul'daki Yeni Saray'a götürdüğünü belirtmektedir. Çevreye Fatih'in hasta olduğunu ve bu nedenle başkente geri döndüğü rivayetini yaydığını yazmaktadır. Boğaz'ı geçtikten sonra da padişahın arzusu üzerine yeniçerilerin karşıya geçmelerini engellemek için, denizdeki tüm gemi ve kayıkları çıkarıp beraberinde götürdüğünü aktarmaktadır.⁷⁸

Kaynağımıza göre, yeniçeriler padişahın ölümünü bir şekilde öğrenmişler ama Boğaz'ı geçmek için hiçbir gemi veya araç bulamamışlar. Bir bölümü yüzerek, diğerleri odundan ve deriden yaptıkları sallarla karşıya geçip orada buldukları gemilerle geride kalanları da karşıya geçirdikten sonra İstanbul'a doğru ilerlemişler. Yolda Karamânî Mehmed Paşa'ya rast gelen yeniçeriler: 'Sultanımızın ölümünü neden bizden gizledin?' diye bağrışmışlar. Paşa da öfkeyle onları azarlamış: 'her kimin Sultanın vefatını tekrar ağzına aldığı duyarsam onu derhal astırırım' demiş. Bu sözler üzerine yeniçeriler orada paşayı öldürmüşler ve başını da bir kargıya takıp

⁷⁵ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, s. 197.

⁷⁶ Emecen, Osmanlı İmparatorluğu'nun, s. 182-183.

⁷⁷ Neşri, *Cihânnümâ*, s. 337: "Cem Çelebi ki taht-ı Yunan'a vâliyidi." Karaman bölgesinde yaşayan Türklerin bir bölümünün Hıristiyan olmaları ve Grek alfabesini kullanmış olmalarından dolayı Neşri bu vilayete 'taht-ı Yunan' olarak tanımlamış olabilir. Konuyla ilgili bakınız: Hayati Develi, *Osmanlı'nın Dili* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2010) s. 26; Feruh Ağca, "Hristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağza Üzerine", *Türkbilg* 11 (2006) s. 3-18.

⁷⁸ Zeebout, *TVoyage*, s. 372.

‘İşte büyük vezir Karamânî Mehmed’in başı’ diye haykırarak isyan edip saraya gelmişler. Burada, Sultan’ın öldüğünü ilan ettikten sonra İstanbul’u yağma etmeye koyularak büyük servetler ve mallar ele geçirmişler.⁷⁹

Zeebout’un bu anlatımı, Fatih Sultan Mehmed’in vefatından sonrasındaki olaylara tanık olan Neşrî’nin kaydıyla büyük oranda örtüşmektedir. Neşrî, Perşembe günü ikinci vakti vefat eden Sultan’ın naaşının vezirler ve kazaskerler tarafından Cuma gecesi İstanbul’a getirildiğini belirtir ve şöyle devam etmektedir:

“Bi-çare bende o seferdeydim. Sahibi-ayar⁸⁰ çadırına yakındık. Sabib-i ayar gece yarısında geldi ben âcizî uyardı: ‘Kalkın atınızı eyerleyin’, dedi. Kalktık gördük ki paşaların ve kazaskerlerin çadırların yerinde yeller eser. Can başımıza sıçradı, bir ıssız yoldan Üsküdar’a azmettik. Ancak hünkârın bayatından ve ölümünden şüphemiz vardı. (...) Üsküdar’a geldik gördük ki, bütün yeniçeri ve iç oğlanları tozlarla boğulmuş olarak gelip Üsküdar’a döküldüler. Sultan Mehmed’in naaşını sabah olunca İstanbul’a götürdükleri vakit, yeniçeriden bazıları hemen durumu anladılar. Pendik yanında bir tekne bularak oradan İstanbul’a azmetmişler.”⁸¹

Neşrî devamında, Karamânî Mehmed Paşa’nın padişahın hastalığını ileri sürerek ‘hamama girmeye geldi birkaç gün sonra yine gider’ diye sultanın ölümünü gizlemeye çalıştığını belirtmektedir. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen, Üsküdar’da toplanan yeniçerilerin Boğaz’ı geçtiklerini, İstanbul’a gelip sadrazamın başını kestiklerini aktarmaktadır.⁸² Tarihçi Şehabettin Tekindağ, İstanbul Muhafızı İshak Paşa ve yeniçeri ağaları Kasım ve Rüstem’in kapıkulu askerine hâkim oldukları için süreci Bayezid lehine etkilediklerini vurgulamaktadır. Bayezid taraftarı olan İshak Paşa’nın, Fatih’in ölüm haberini ifşa ederek yeniçerileri isyana teşvik ettiğini belirtmektedir.⁸³ Nitekim yeniçeriler, hünkârın ölüm haberini gizleyen ve Cem Sultan taraftarı olduğu için kendilerine mani olmak isteyen Karamânî Mehmed Paşa’yı öldürüp şehri yağma etmişlerdi.

Neşrî, İstanbul yağmasını şöyle anlatır: “yeniçeriler ki sanki zincirden kurtulan Süleyman devleriydiler, aç kurt koyuna nasıl girişirse İstanbul’a öyle koyuldular. Bu maceranın vakaları çoktur. Tesadüfen, Allah inayet etti. İshak Paşa orada bulundu, bu kul taifesini bir parça teskin etti.”⁸⁴ Oruç Bey bu olayları şöyle aktarır: “yeniçeri gelüp Yahudiler evlerini yağma ve talan edüp, ve dahi yeniçeri adına şehriin cimrilere, bî-devletlülere, bî-sa’âdetlülere karışıp geceyle hayli kimesnenün Müslimanlar evlerini ve dükkanlarını dahi bile yağma kıldılar.”⁸⁵ Neşrî ve Zeebout’un anlatılarında, bozulan asayişini yerine getirmek için Bayezid başkente gelinceye kadar sarayda bulunan oğlu Korkud Çelebi babasına vekâleten tahta geçirildiyse de yeniçeriler kontrol altına alınamamışlardı. Zeebout’a

⁷⁹ Zeebout, *TVoyage*, s. 373.

⁸⁰ Basılan paranın içindeki gümüş ve altın oranını ayarlayan görevli.

⁸¹ Neşrî, *Cibânnümâ*, s. 337.

⁸² *a.g.e.*, s. 337.

⁸³ Tekindağ, “Fatih’in Ölümü Meselesi”, s. 105.

⁸⁴ Neşrî, *Cibânnümâ*, s. 337-338.

⁸⁵ *Oruç Bey Tarihi*, yay. haz. Necdet Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 117.

göre, Korkud Çelebi yeniçerilere dört aylık ulufe ödenmesini emreder ve bu suretle onları az çok teskin etmişti.⁸⁶ Ancak söz artık ayağa düştüğünden Bayezid gelene kadar Neşri'nin ifadesiyle 'on altı gün âlem ıstırapta' kalmıştı.⁸⁷

Fatih Sultan Mehmed'in Cenaze Merasimi

Tüm bu karışıklar sırasında padişahın cenazesi Topkapı Sarayı'nda kalmıştı. Uzunçarşılı'ya göre, Fatih'in yanında sefere çıkan Baltacılar kethüdası Kasım tarafından padişahın na'şı açılarak iç kısmı temizlenmişti.⁸⁸ On yedi gün sonra, Şehzade Bayezid'in 22 Mayıs'ta toplanan divanda saltanatı resmen teslim alıp tahta çıkmasından sonra Fatih'in cenazesi bizzat oğlu Bayezid'in omuzunda taşınarak vüzerâ, ümera ve devlet erkânıyla birlikte düzenlenen merasim ile toprağa verilebilmişti.⁸⁹ Osmanlı kaynaklarının çoğu düzenlenen cenaze merasimi hakkında bilgi vermemektedir. Tekindağ'ın belirttiği üzere, merasimin özlü bir anlatımı Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Muhabbet-nâme* adlı eserinde verilmiştir.⁹⁰ Bundan başka İdris-i Bitlisi de eserinde Fatih'in cenaze töreninden kısaca söz etmiştir ve verdiği bazı bilgiler Zeebout anlatısıyla örtüşmektedir.⁹¹

Bu merasime dair seyahatnamede verilen detaylı tasvir, nadir bir ek bilgi mahiyeti taşıdığı için bunu burada aktarmak yerinde olacaktır. Ancak önceden belirtmelidir ki, törenin tasviri bazı düzmece unsurları ve yer yer pejoratif ifadeleri içermektedir. Bu nedenle anonim yazarın merasime ya bizzat şahit olmadığı ve başkalarından işittiklerini yazdığı ya da çok uzaktan gördüklerini kaydettiği düşünülebilir. Dolayısıyla İtalyan anonimden aktaran Burgonyalı yazar töreni, kendi önyargılarına ve kültür kodlarına göre okurlarına 'tercüme etmiştir'. Zira seyahatname anlatıları, bir nevi 'kültürel çeviri' olduğu için, bir seyyahın yabancı ülkede karşılaştığı dünyayı tamamıyla anlaması ve kendi dilinde tasvir etmesi mümkün değildir. Bu nedenle öncelikle 'kültürel çeviri' aracını kullanmaktadır. Seyyahların gözlemleri esasen iki farklı kültür arasında bir geçiş veya yorumlama girişimidir. Bir seyyah, yabancı ülkede gördüğü bir şeyin tasvirini yaparken onu özgün bağlamından kopartıp anlamını yitirmesine yol açmakta, kendi kültürel ölçülerine göre farklı bir bağlama yerleştirerek anlatmaktadır.⁹² Burgonyalı seyahatnamenin bu sorunlu yönü ve peşin hükümlü retorik bir kenara bırakılırsa, merasime dair tasviri Osmanlı tarihi için nadir bir bilgi kaynağı olarak önemlidir.

⁸⁶ Zeebout, *TVoyage*, s. 374.

⁸⁷ Neşri, *Cihânnümâ*, s. 338.

⁸⁸ Fatih'in ölümü, cesedinin kokması ve temizlenmesi, oğulları arasında ilk mücadele gibi pek çok konu için ayrıca bakınız: Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", s. 231-234.

⁸⁹ Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", s. 106.

⁹⁰ *a.g.e.*, s. 107.

⁹¹ İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketibe*, s. 265-266.

⁹² Detaylı bilgi için bakınız: Mary B. Campbell, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600*, Cornell University Press, Londra, 1988, s. 2 ve 11: "travel writing is a literary instrument of consciousness, a genre of cultural translation."

Zeebout anlatısında, İstanbul'da beş yüzden fazla caminin olduğunu ve minarelerinde müezzinlerin ezan okuduğunu belirtip cenaze merasiminin başlangıcını şöyle tasvir etmektedir: “Her minarenin tepesinde dört beş hoca [priester] bulunuyordu ve yüksek sesle gökyüzünü ve tüm şehri sallarcasına bağırıp çığlıklar atarak Türk'ün rubuna dualar ediyordular. Bu bağrışmalar gece yarısı başlamış bütün gece ve ertesi gün boyunca sürmüştü.”⁹³ Yukarıda belirtildiği üzere, burada Zeebout pejoratif bir söylem kullanarak camileri “Muhammed'in onuruna yapılmış tapınaklar” olarak tanımlamaktadır.⁹⁴ Ayrıca minarelerden okunan salâ ve duaları, Avrupalı okuyucusunun algısında tuhaf, acayip ve garabet dolu bir yabansılık izlenimini pekiştirmek için bunları “bağrışma ve çığlıklar” olarak tasvir etmektedir. Aşağıdaki alıntıda “insanlık dışı görüntüler”, “korkunç çığlıklar” gibi ifadelerle yine garabet ve yabansılık izlenimini uyandırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zeebout'un İslam'ı ve Osmanlıları ötekileştirmeyi hedefleyen bu söylemi esasen ait olduğu orta çağ Avrupa kültürünün temel belirleyicisi olan Hıristiyan dünya görüşünün ölçütlerine dayanmaktadır.⁹⁵ Burgonyalı yazar şöyle devam etmektedir:

“Gecenin aynı saatinde yeniçeriler ocaklarına yakın meydanlarda büyük sayılar halinde toplanmaya başladılar. Bunlar başlarına giydikleri sarıklarını yere atıyorlardı, sonra elbiselerini çıkarıp kalın ve sert örtüler kuşanyordular ve başlarını siyah çarşaflarla örtüyorlardı. Yas tuttuklarını göstermek için sürekli yere kapanarak yüzlerini toprağa sürüyorlardı ve bahsi geçen Türk'ün kahramanlıklarını öven ıstırap dolu ağıtlar söylüyorlardı. Aynı şekilde diğer devlet erkânı, saray hizmetlileri ve şehir halkı da sabahın ilk ışıklarına kadar yas tuttular. Şafak söktüğü zaman herkes Saray'ın önündeki meydana intizam içinde toplandı ve Türk'ün na'sının defnedileceği yere taşınmasına eşlik etmek için beklelemeye başladılar.

Öncelikle, şafağın sökmesiyle birlikte cenazenin taşınma vakti geldiğinde, adına solaklar [sallachij] denilen ki bazıları bunları azepler olarak da anmaktadır, çok sayıda bir grup insan belirdi. Bunlar okçulardı, ellerindeki ok ve yayları kırık, okları ve ellerini siyaha boyamışlardı, giysileri kaba ve sert, ülkelerinin geleneğine göre acı içinde bağrışıyorlardı. Bunları, sekban [seygamenij] diye anılan ve Türk'ün avcısı olan sayıları yüz civarındaki bir başka grup takip ediyordu. Bunlar da öncekiler gibi yas tutuyordu, kaba esvaplar giymişlerdi ve ellerinde birer tasmalı köpek bulunuyordu. Bunların arkasından doğancılar [duganselaers] denen üç yüz kişilik bir başka grup gelmekteydi. Bunlar kaftan giymişlerdi ve ellerinde farklı türden kuşlar taşıyorlardı: şahinler, ala doğanlar, akbabalar, kartallar, kukuletalar ve ülkemizde bilinmeyen muhtelif kuşlar. Onlar da kalın ve kaba esvaplar giymişler ve diğerleri gibi matem içindeydiler. Hemen sonrasında düzen içinde Türk'ün kapısının iki ağası geldi ki bunlara kapıcıbaşı denmektedir; beraberlerinde en az iki yüz kişi vardı, hepsi siyah ve kaba matem elbiseleri giymiş ülkelerinin geleneğine göre yas tutarak haykırıyor ve ağlaşıyorlardı. Bundan sonra ulufeci

⁹³ Zeebout, *TVoyage*, s. 374.

⁹⁴ a.g.e.: “dat zijn tempelen ter eeren van Machomet”.

⁹⁵ Bu meselenin detaylı bir incelemesi için bakınız: Kaçar, “Joos van Ghistele'nin Hac Seyahati Anlatısında İslam ve Osmanlılara dair Söylemi”, s. 225-230.

ağalar denen iki ağa geldi; beraberlerinde mükemmel düzen içinde iki bin cesur er yürümekteydi, hepsi kaba esvap giymiş ve kendi geleneklerine göre matem içindeydiler.

Arkalarından beş yüz kişilik bir bölük ile silahtar ağa geldi; bunun vazîfesi, Türk bir yere giderken onun solundan birliğiyle önden at sürmekti. Bunlar da siyah matem elbiseleri giymişlerdi. Sonra beş yüz kişilik bir bölükle sipahiler ağası geldi; bunun vazîfesi de Türk bir yere giderken ona birliğiyle sağından refakat etmekti. Bunlar da diğerleri gibi kaba matem esvapları giymiş ve yas içindeydiler. Ve sonra iki deli garibi ağası [ağalare deli carijpîj] geldi; bunlar Türk'ün maiyetindeki en cesur ve harp sanatında en maharetli birliğin ağalarıydı. Vazîfeleri, Türk bir yere giderken, at sürerken veya savaş sırasında onun arka safını korumaya alırlardı. Bunların sayısı bin kadardı, hepsi siyah ve kaba esvaplar giymiş ve diğerleri gibi derin matem içindeydiler.

Tüm bu birlikler intizam içinde bahsi geçen sarayın önünde her biri yerini aldıktan ve şafak söktükten sonra kapılar açıldı. Her bölük nizâm içinde defnedileceği yere kadar cenazeye eşlik etmek için sırasına göre yürüyüşe geçti. Sarayın kapıları açılınca, takriben iki yüz kişilik, bir bölük civan ve ceval delikanlılar çıktı; hepsi siyah ve kaba esvaplar giymiş, matem içinde feryad u şîgan edip ağlaşıyorlardı. Bunların feryatları şehirli abalının duygularını da körükleyerek sokaklarda matem çığlıkları öylesine çoğaldı ki, insanlık dışı bir görüntü ortaya çıktı. Bunların bemen arkasında Türk'ün en mühim adamlarının omuzları üstünde taşıdıkları ve tabut içinde bulunan Türk'ün na'şsı gelmekteydi. Tabutun üstünde Türk canlı gibi temsil edilmişti, sultani elbiseler intizamla örtülmüştü, başında zarif bir sarık vardı.⁹⁶

Tabutun üstünde padişahın 'canlı gibi temsil edildiğine' dair tasvirinde Zeebout, Hıristiyan kralların cenaze törenlerini andıran bir benzetme yapmıştır. Nitekim İslam'da taşınan cenaze tabutunun üzerine ne heykel ne de resim konabilir. Fakat örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze törenini tasvir eden minyatürde Padişahın tabutunun baş kısmına siyah sorguçlu bir kavuk konduğu görülmektedir. Dolayısıyla padişah vefat ettiğinde tabutunun başına kavuk konulması bir Osmanlı geleneğiydi.⁹⁷ Muhtemelen Zeebout'un bu tasviri buradan neşet etmiş bir bilgi olmalıdır. Ayrıca Tekindağ'ın belirttiği üzere, Türk siyasi geleneğine göre cenaze merasimlerinde şöyle bir uygulama mevcuttu. *Selatin-nâme*'ye referans vererek Tekindağ, Fatih'in cenaze töreninde matem nişanesi olarak kuyrukları kesilmiş ve eyerleri tersine çevrili atların cenazenin önünde yürütüldüğünü, sultanın sarığının ve kırılmış yaylarının tabutunun üzerine konduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tekindağ, tarikat erbabının sancakları ve davullarıyla, Hıristiyanların ellerinde İncil ve yanmış büyük ayin mumlarıyla ve Yahudilerin de ellerinde Tevrat ile Fatih'in cenaze merasimine katılmış olma ihtimalini diğer İslam devletlerindeki misaller üzerinden ileri sürmektedir.⁹⁸

Tekindağ'ın hipotezi Zeebout metnindeki şu bilgilerle kısmen örtüşmektedir: "Cenaze alayı büyük meydana gelince burada uzun bir süre durdu ve orada feryat ve ağlayışlar o

⁹⁶ Zeebout, *Troyage*, s. 374-375.

⁹⁷ Nebi Bozkurt, "Kavuk", *DİA*, 25 (2002) s. 71.

⁹⁸ Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", s. 106.

kadar yükseldi ki, bunu duymak inanılmaz korkunç bir şeydi; sanki gök yarılp yeryüzüne düşecek gibiydi. Herkes matemini gösterdikten sonra her biri bir mum yaktı ve şehirden iki mil mesafede bulunan imarete doğru yürümeye devam ettiler.”⁹⁹ Cenazelerde mum yakma Hıristiyan âdeti olduğuna göre, burada ifade edilen mum yakanların Hıristiyan İstanbullular olması gerekir. Bu detayı, anonim İtalyan gözlemcinin gözden kaçırmış olması mümkün değildir. Bilakis söyleminin amacına uygun bir biçimde bu önemli bilginin üstünü örterek, Hıristiyan Avrupa’nın büyük düşman olarak gördüğü Fatih’in cenazesine Osmanlı Hıristiyan tebaanın da katıldığını ve yas tuttuğunu gizlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Zeebout metninde merasim şu tasvirle sona ermektedir:

“Cenaze Türk’ün zevcelerinin bulunduğu yerden geçerken zevceleri bir balkonda göründüler, Tanrı onların ıstırabını bilir, hepsi siyahlar giymişti, yüzlerini tirmalyor saçlarını çekiyorlardı ve benzer biçimlerde yas tutuyorlardı; naaş gözden kaybolana kadar feryatlarına devam ettiler. Bu işler acısı ve korkunç bir görüntüydü. Oradan geçtikten sonra imarete yaklaşınca, Odun Pazarı denen bir meydana geldiler. Burada takriben iki bin ulema [raysses]¹⁰⁰ mükemmel intizamda sıralanmıştı ki, bunlar medreselerin amirleriydi ve diğer dini makam sahipleri ve dini okulların hocalarıydı; bunlar burada cenazeyi karşılıyordu, hepsinin elinde dünyanın bütün letafet ve tatlılığını geçen bazı kokular saçan buburdanlar vardı. Ulema ve dervişler ağlaşmıyor ve yas içinde bağışmıyorlardı; kendi ayınlarına ait muhtelif acıklı ve ürkünç kasideler söylüyorlardı ki, bunları duymak korkunçtu. İmarete gelindiğinde türbeye gidildi, burada bin kurban kesildi ve Tanrı aşkına beş bin dukadan fazla akçe dağıtıldı. Bütün isteyenlere yemek verildi ve naaş gömüldükten sonra herkes nizam içinde tekrar İstanbul’a saraya ve kendi evine döndü.”¹⁰¹

Cenaze törenine dair İdris-i Bitlisi’nin verdiği kısa bilgiler, Zeebout’un bu tasvirini tamamlamaktadır. İdris-i Bitlisi’ye göre, yas tutan kadın ve erkeklerin haykırışları ciğerleri dağılıyordu. Devlet erkânı padişahın tabutunun önü ve arkasında dizilerek yola koyulmuştu, ilim ve takva ehli namaza durmuş ve dualar okumuştur. Tarihçiye göre, cenaze namazını kırdıran kişi “*irfan ehlinin öncüsü, sofular tafsesinin şeybi Vefa-zade Şeyb Muslihiddin Musa idi*”.¹⁰² Cami-i Cedid (Fatih Camii) içindeki türbenin önünde namaz kılmak için çok sayıda insanın toplandığını belirten İdris-i Bitlisi tasvirini şöyle bitirmektedir: “*Bunların ekseriyeti hak erbabı, ulema ve dinin ileri gelenleriydiler. Tabutun sağında ve solunda arifler yer almıştı. Ehl-i İslam’dan oluşan bâs ve âmdan mahşeri andran bir kalabalık toplanmıştı.*”¹⁰³ Maalesef van

⁹⁹ Zeebout, *Troyage*, s. 375.

¹⁰⁰ *a.g.e.*, s. 375: “raysses, dat zijn hoverste van colegen van priesters, religieusen ende van andere vergaderinghen van gheestelicken personen.”

¹⁰¹ *a.g.e.*, s. 375.

¹⁰² İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketibe*, s. 265.

¹⁰³ *a.g.e.*, s. 266.

Ghistele seyahatnamesinde, cenaze merasimi sonrası ile ilgili dikkat çeken ya da Osmanlı kroniklerinde bahsedilmeyen başka detay verilmemiştir. Bu konuda daha fazla bilgi verilmiş olsaydı şüphesiz Osmanlı merasim ve tören gelenekleri incelemeleri için değerli olacaktı. Ancak metin, defin törenini anlattıktan sonra şehzadelerin taht kavgalarının aktarıldığı bölüme geçivermektedir.

Bayezid ile Cem'in Taht Savaşı ve Gedik Ahmed Paşa'nın Tasfiyesi

Joos van Ghistele seyahatnamesinde Osmanlılarla ilgili bölümler, Sultan II. Bayezid'in tahta geçtikten sonra kardeşi Cem ile mücadelesi ve Gedik Ahmed Paşa'yı hapsedirdiği hadiselerin anlatımıyla bitmektedir. Bilindiği gibi, her ne kadar Sultan II. Bayezid iktidarı ele almış olsa da tehlike geçmiş sayılmazdı. Cem Sultan, babasının kendisine karşı beslediği sevgisini ve meylini bildiği için ve tahta meşru bir hakkı olması sebebiyle, ağabeyinin tahta geçmesine itiraz etmiş ve Konya'da asker toplamıştı. Cem, eski başkent Bursa'ya gitmiş ve burada saltanatını ilan etmişti. Bu süreç seyahatnamede şöyle anlatılmaktadır:

"[...] Türk'ün ikinci oğlu olan Cem Sultan [Gremy Sultan veya Zinzime Sultan]¹⁰⁴, Karaman valisiydi ve İstanbul'dan takriben yirmi günlük mesafedeydi. [...] Babasının vefatını öğrenince harekete geçtiyse de çok geç kaldığını anlayınca emrindeki kuvvetlerle Bursa şehrine yöneldi. Burada karşısına Ayas Paşa ile beraberindeki iki bin yeniçeri çıkınca bunları yenilgiye uğrattı ve tutsak etti. İstanbul'da sultan olarak tahta çıkan Türk'ün büyük oğlu, bu hadiseleri ve kardeşinin zaferini öğrenince derhal elli altmış bin miktarında bir kuvvetle İstanbul'dan hareket etti, Boğaz'ı geçti, Bursa şehrini kuşatma altına aldı ve kardeşine şu sözleri ilettiler: 'Eğer padişah oğlu isen, gel benimle cenkte savaş. Her kim galip gelirse saltanat mübrüne o sahib olsun.'

Bu sözler üzerine Cem Sultan, kumandanlarından Aştin-oğlu Yakup Bey'in kötü nasihatine uyarak, hemen Bursa'dan çıktı ve on beş bin atlı ve bir miktar yaya ile korkusuzca ve kabramanca kardeşi Sultan Bayezid'e saldırdı. Ancak her zaman olduğu gibi talih ve kader birisine daha iyi davrandı, zafer Bayezid'e kismet oldu ve Cem bozguna uğradı. Cem'in askerleri öldürüldü veya tutsak düştü, kendisi kaçtı ve valisi olduğu Karaman vilayetinin sınırlarına kadar kovalandı. İki bin civarında Tatar ve Farisi askeri esir alındı, bunları Sultan Bayezid'in huzuruna getirdiler ve hepsi ortadan ikiye bölündü.

Sonra Bayezid muzaffer sultan olarak İstanbul'a geri döndü ancak burada mütevazı şekilde karşılandı. Ordusunda bulunan askerlere, kumandanlara ve beylere en az iki milyon duka miktarında akçe dağıttı ve böylece halkın rızasını ve desteğini kazandı. En büyük oğlu Abdullab'ı Cem'in kovulduğu Karaman ilinin valisi yaptı; ikinci oğlunu

¹⁰⁴ Batılı kaynaklarda Şehzade Cem'in ismi *Zizim* veya *Zinzime* olarak yaygın şekilde kullanılmıştır. İsmail Ertaylan'a göre, Cem adı meşhur İran hükümdarı Cemşid'in kısaltılmış şekli olarak kullanılıyordu. Cem isminin Batılı kaynaklarda Zizim'e nasıl dönüştürüldüğünün bir açıklaması için bakınız: Ertaylan, *Cem Sultan*, s. 5.

*kendisinin de önceden idare ettiği Amasya'ya vali tayin etti; üçüncü oğlunu da kardeşinin ele geçirdiği Bursa'ya vali yaptı.*¹⁰⁵

Metinde Cem'in ordusunda bulunan ve esir düştüğü ileri sürülen "Farisi" birliğinden bahsedilmektedir. Bu tabire dikkat etmek lazım, zira kimlerin kastedildiği belirsizdir. Bilindiği üzere, 'Faris' kelimesi aynı zamanda atlı anlamına gelmektedir. 1480'li yıllarda henüz İran coğrafyası ile irtibat çok fazla gelişmemişti, fakat burada kastedilen 'Farisiler' Akkoyunlulardan ele geçirilen atlı birlikler olabilir. Bunun yanı sıra seyahatnamede aktarılan özet, Aşıkpaşazade ve Neşri'nin kayıtlarıyla örtüşmektedir. Ancak her iki tarihçi, Cem Sultan'ın kendi iradesiyle değil de Karaman'ın "akılsız adamları" tarafından kandırılarak Bursa'ya gittiğini ileri sürerler.¹⁰⁶ Benzer ifadeler, Fatih'in ölümünden sonraki olayları hamisi Sultan II. Bayezid'in lehine kurgulayarak nakleden İdris-i Bitlisi de sıkça görülmektedir. İdris-i Bitlisi, Cem'in haksız olduğunu vurgulayarak "*kayserlik davasıyla ortaya çıkan Cem Sultan'ın fitnesini*" II. Bayezid'in "Allah'ın inayetiyle" ortadan kaldırdığını belirtmektedir.¹⁰⁷ İdris-i Bitlisi'ye göre Cem, "*bam olan akıl kadebi*" ve "*gençliğin verdiği gurur sarboşluğuyla*" mülkün sultanının sadece bir tane olması gerektiğini düşünemeyerek hırslı davranmıştı.¹⁰⁸ Böylece II. Bayezid'in tarihçisi İdris-i Bitlisi, Şehzade Cem'i 'devlet bahtından' nasibini almamış ve fitne çıkartan biri gibi tanımlayarak Cem'in muhteris ve bu nedenle başarısız ve haksız olduğunu ima etmektedir.

Ancak Bursa halkı, Sultan II. Bayezid'in yolladığı Ayas Paşa kumandasındaki iki bin yeniçeriye şehrin kapılarını açmadıkları gibi Şehzade Cem'e taraftar olmuşlardı. Bursa ahali, yeniçerilerin İstanbul'da yaptıkları taşkınlıklar ve Cem'in taht varisi hanedan üyesi olması nedeniyle Cem'e itaat etmişlerdi. Bursalıların şehzadeyi desteklemelerini yermek için Osmanlı kronikçileri, '*yalancı müneccimlerin babasından sonra Cem padişah olur*' diye yanlış kehanet yaydıklarını ve halkın da buna itimat ettiğini iddia etmektedirler.¹⁰⁹ Eski Osmanlı payitahtı ve hanedan üyelerinin türbelerinin bulunduğu Bursa'nın simgesel önemi dolaylı biçimde vurgulanmaktadır. Nitekim Şehzade Cem, Ayas Paşa'nın yeniçeri kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra Bursa'ya girmiş, adına para kestirmiş, hutbe okutarak padişahlığını ilan etmişti. Bu önemli bilgi Zeebout metninde verilmemiştir. Cem

¹⁰⁵ Zeebout, *Troyage*, s. 377.

¹⁰⁶ Neşri, *Cibannüma*, s. 339: "Birkaç Karaman sefihleri Cem'e igva verip ilerisine düşüp, Bursa'ya azmettiler." Aşık Paşazade, *Tevarih*, s. 465.

¹⁰⁷ İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihışt, II. Mehmed ve II. Bayezid Devri*, yay. haz. Mehmet Karataş ve Yaşar Baş, İdeal Yay., İstanbul, 2020, s. 400. Ayrıca Heşt Bihışt'in II. Bayezid devrine dair kısmının Türkçeye tercüme edildiği ve metnin incelendiği doktora tezi için bakınız: Vural Genç, *Acem'den Rum'a. İdris-i Bitlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behışt'in II. Bayezid Kısmı*, İstanbul Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, 2014, s. 585.

¹⁰⁸ İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihışt*, s. 401; Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 589.

¹⁰⁹ Neşri, *Cibannüma*, s. 339; Aşık Paşazade, *Tevarih*, s. 466.

Sultan'ın Bursa'da ilan ettiği padişahlık kendisinin Bursa'ya girmesinden itibaren Sultan II. Bayezid ile yaptığı savaşa kadar on sekiz gün sürmüştü.¹¹⁰

Ayas Paşa'nın yenildiği haberini alan Sultan Bayezid ise hazırlıklarını tamamlamış ve ordusuyla Bursa üzerine yürümeye başlamıştı. Bu arada Cem Sultan, büyük halası Selçuk Sultan (ki Sultan Murad'ın kız kardeşi ve Sultan II. Mehmed'in halasıdır) başkanlığında ağabeyine bir heyet göndermişti. Âşıkpaşazade ve Neşrî kroniklerinde bu heyetten bahsederler ama heyetin hangi pazarlık önerisini sunduğunu ve ne konuşulduğunu belirtmezler. İdris-i Bitlisi ise bu görüşmeye dair bilgi vermektedir ve heyette bulunanları da tanıtmaktadır. Tarihçiye göre, heyetin başkanı sıfatındaki Mehmed Çelebi'nin kızı Selçuk Sultan'ın yanı sıra en kıdemli ulema olan Molla Ayas ve ünlü tarihçi Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi, Sultan Bayezid'in huzuruna varmış, olası kanlı bir kardeş kavgasını önlemek için görüşmüşlerdi. Selçuk Sultan, Bayezid'e devletin ikiye taksim edilmesini Cem'in Anadolu'da ve kendisinin Rumeli'de padişah olmalarını teklif etmiş; ancak Bayezid bu öneriyi kabul etmemişti.¹¹¹ Fetret devri döneminin kanlı kardeş kavgalarına şahit olan Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Sultan, yeğenlerinin bir iç savaşa girişmelerini engellemek istediği anlaşılmaktadır. Ona göre, veraset savaşını önlemenin yolu kardeşlerin devlet mülkünden kendi paylarına düşeni alması olmalıydı.

İdris-i Bitlisi'nin nakletmediği ama Hoca Sadeddin'in aktardığına göre, Selçuk Sultan yeğeni Bayezid'e şöyle nasihat etmiş:

*"Padişahım olmaz mı ki, can beraber olan kardeş kanını dökmeye kalkışmayasın ve İslam içinde cenk ateşini yakıp tutuşturmayasın. Rumeli topraklarıyla yetiniş Anadolu ülkesini kardeşine bağışlayasın. Öyle olursa eğdiği boynunu bir daba sana karşı çıkarmaz. Çekişme bir ağaç dahi olsa üzüntüden başka bir meyve vermez. Eğer iki şanlı padişah dövüşmeye niyet ederse, bundan sadece reayanın durumu bozulacak ve zarar görecektir. Ol yeni yetişmiş dal dahi, Osmanlı devleti bağında büyümüştür. Cibân kavgası yüzünden onun gibi taze bir varlığı yok etmek, yüce gönüllü olmaya ve yiğitlik şanına uygun değildir."*¹¹²

Selçuk Hatun'un bu sözleri gerçekten söyleyip söylemediği veya tarihçiler tarafından bu sözlerin ona söylenmiş olduğu bir muammadır. Selçuk Hatun, esirgeyici aile büyüğü rolüne büründürülmüştür. Çelebi I. Mehmed'in kızı olan Selçuk Hatun, Fetret Devri'ndeki kardeşler arasındaki savaşların yıkıcı etkisini ve travmasını şahsen tecrübe etmişti. Yeni bir iç savaşı önlemek istediği için, devlet otoritesinin iki kardeş arasında bölünmesini teklif etmiş olabilir. Osmanlı yönetim geleneğinin böyle bir şeye müsaade etmeyeceğini muhtemelen Selçuk Hatun da biliyordu. Fakat iç savaşın dehşetini yaşamış bir hanedan mensubu olarak, kardeşler arası mücadelenin devlete zarar vereceğini hesaba katarak, ayrıca her iki yeğenini de

¹¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 163-164.

¹¹¹ Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 591-592; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 164.

¹¹² Genelde bilgilerini İdris-i Bitlisi'den alan Hoca Sadeddin bazı ek malumatlar vermektedir. Selçuk Sultan'ın nasihatı için bakınız: Hoca Sadeddin, *Tacii't-Tevarih*, III, s. 196.

taniyan bir aile büyüğü olarak, annelik ve merhamet duygularıyla ve kendince devletin geleceğini düşünerek böyle bir öneriyi sunmuş olabilir.

İdris-i Bitlisi'ye göre II. Bayezid, bu teklife çok öfkelenmiş ve halasına saltanatın yeryüzünde Allah'ın gölgesi anlamına geldiğini ve bu 'ilahi vazifeye' ortaklığın mümkün olmadığını belirtmiş. “*Şahlığa ortak olmayı istemek Allah'a ortak olmak manasını taşır*” diyerek terslemiş. Memleketin tamamına sahip olma ihtirasıyla hareket eden II. Bayezid'in “*padışahlar arasında merhamet olma*” dediği aktarılmaktadır.¹¹³ Böylelikle 'saltanatın paylaşılmaz' olduğunu kabul eden Osmanlı siyasi töresine uyumlu hareket eden Bayezid, şehzadeler arasındaki kardeş kavgasını kaçınılmaz hale getirmişti.

Yukardaki alıntıda belirtildiği üzere, Cem'i yanılarak Bursa'dan çıkıp ağabeyiyle savaşmaya ikna eden Aştin-oğlu Yakup Bey, genç şehzadenin lalasıydı. İdris-i Bitlisi'ye göre lalasının Şehzade Cem'e ihaneti, Bayezid'in onu rüşvetle ele almış olmasından kaynaklanıyordu. Bitlisi, Sultan Bayezid'in Yakup'a gizlice mektuplar gönderip Cem'i Yenişehir ovasına doğru çektiği takdirde kendisine Anadolu beylerbeyliğini ve yüz bin akçe mahsullü köylerin mülk olarak verileceği sözünü verdiğini nakleder.¹¹⁴ Sonrasında Yenişehir ovasında yapılan savaş sırasında Yakup Bey'in Sultan Bayezid'in tarafına geçmesiyle Cem Sultan'ın ordusu bozguna uğramış ve genç şehzade Konya'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Sultan Bayezid, Gedik Ahmed Paşa'yı seçkin kuvvetlerle Cem'in ardınca Karaman vilayetine takibine göndermişti. Şehzade Cem bu durumda Anadolu'da tutunamayacağını anlamış, annesi Çiçek Hatun ile ailesi ve oğlu Murad'ı yanına alıp Kahire'ye Memlûk sultanına iltica etmişti.¹¹⁵

Âşıkpaşazade, yeniçerilerin savaş meydanında intikam alırcasına Cem'in ordusundaki azeb askerlerini kılıçtan geçirmekle yetinmeyip derviş ve âşıkları dahi 'siz madem dervişsiniz, bu padişahlar arasındaki savaşta ne arıyorsunuz', diye öldürdüklerini aktarmaktadır.¹¹⁶ Burada Türk kökenli askerlerle devşirme kökenlilerin mücadelesine atıf bulunmaktadır. Derviş ve gazi tarihçi Âşıkpaşazade'nin kaydında tarafsızlığın metne yansımaları veya mücadeleye yansımaları biçimi görülmektedir. Seyahatnamede, savaştan sonra bütün esirlerin infaz edildiği belirtilmiştir. İlginç bir diğer detay, Sultan II. Bayezid devrine dair nadir bilgiler aktaran Haniwaldanus Anonimi'nde verilmektedir. Buna göre, Bayezid esirlerin serbest bırakılmasını buyurmuştu. Fakat Gedik Ahmed Paşa sultana itiraz etmiş, Bayezid'in otoritesini tesis etmesi gerektiğini vurgulamıştı. Paşanın telkini üzerine

¹¹³ Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 592.

¹¹⁴ Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 591.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 164.

¹¹⁶ Âşık Paşazade, *Tevarih*, s. 466-467.

padışah, 'kendisine karşı suç işleyen' esirlerin cezalandırmasını kabul etmiş ve hepsinin başları vurulmuştu.¹¹⁷

Neşri'ye göre, yeniçeriler savaştan sonra Bursa halkından da öç almaya kalkışmışlardı, buna izin verilmeyince Sultan Bayezid'e çıkışıp bağışmışlar: "*Bursalı haindir. Bizim yoldaşlarımızı tabkir ettiler. Bizçe destur ver, varalım Bursalılardan intikamımızı alalım.*"¹¹⁸ Bayezid yeniçerilere, Bursa halkının kusurunun sadece Cem'e boyun eğmiş olmaları olduğunu, onlara şehrin kapılarını açmamakla kabahatli oldukları ancak yeniçerilerin yağma niyetleri nedeniyle Bursalıların onlara karşı geldiğini söylemiş. Onları teskin etmek için her yeniçeriye biner akçe bahşiş dağıtarak bunların yağma arzusunu önlemiş ve konumunu sağlamlaştırmış.¹¹⁹

İlginç biçimde, seyahatnamede Cem Sultan'ın Mısır'a sığınmasından sonra kuvvet toplayıp yeniden mücadeleye girişmek için Anadolu'ya döndüğü ancak talihsiz şehzadenin bu savaşı da kaybedip Rodos'a iltica edip Batı Avrupa'da geçirdiği sürgün ve tutsak hayatına hiç değinilmemiştir. Yazar anlatısında, Bayezid ile Cem'in arasındaki taht mücadelesini sadece Bursa önünde yapılan savaşı naklederek sınırlı bırakmıştır. Muhtemelen seyahatnamede kaynak olarak kullanılan İtalyanca anonim metnin yazarı yalnızca 1481 yılındaki olayları kaydetmiş olmalıdır. Nitekim seyahatnamede, Gedik Ahmed Paşa'nın Cem taraftarı olduğu suçlamasıyla Sultan Bayezid tarafından tutuklanıp hapse atıldığını ancak yeniçerilerin baskısıyla serbest bırakılmak zorunda kalındığını anlatan bölümüyle bitmektedir.

Seyahatnamede, Bursa'dan İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Bayezid'in babasının vasiyetini yerine getirmeye koyulduğu aktarılmaktadır. İlk iş olarak yanına İshak Paşa'yı, Otranto ve Eğriboz fatihi Ahmed Paşa'yı ve Mustafa Paşa'yı vezir tayin ettiği belirtilmektedir. Akabinde Mustafa Paşa, Gedik Ahmed Paşa'yı sultana karşı sadakatsizlikle itham etmiş. Sultan Bayezid, Gedik Ahmed Paşa'nın gizlice Cem taraftarı olmasından endişelenmesi dolayısıyla itaatsizliğini bahane ederek Ahmed Paşa'yı gece yarısı saraya çağırıp hapse attırmış. Zeebout metnine göre, Ahmed Paşa'yı zindanda sorgulayan ve işkence eden kişi eski bir yeniçeri ağası ve sultanın damadı Ferhat Paşa idi. Sorgusunda kendisine itham edilen hiçbir suçu itiraf etmese de padişah, Ahmed Paşa'nın idam edilmesini emretmiş.¹²⁰ Ferhat Paşa idam fermanını yüzüne okuduğunda, Ahmed Paşa şöyle cevap vermiş:

"Eğer sultanımın arzusu benim ölmem ise minnetle ölümü kabul ederim, ancak ölmeden evvel sultanıma gidip şu dileğimi iletmeni rica ediyorum. Ölüm fermanımı kabul ediyorum ama beni yarın sabaha kadar hayatta tutmasını rica ediyorum; bunu ölmekten korktuğum için değil, bilakis ölümünden dolayı kendilerine herhangi bir zarar gelmesinden korkuyorum. Çünkü eğer yeniçeriler sultanımın emriyle idam edildiğimi

¹¹⁷ *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, yayınlayan: Richard F. Kreutel, çeviren: Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araşt. Vakfı, İstanbul, 1997, s. 5-6.

¹¹⁸ Neşri, *Cibannüma*, s. 340.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 163.

¹²⁰ Zeebout, *Troyage*, s. 377-378.

öğrenirlerse sultana karşı isyan çıkarırlar. Fakat eğer hayatta olursam beni onlara teslim ederek onları teskin edebilirsiniz. Ve eğer yeniçeriler tutuklandığı öğrenip de hiçbir nümayişte bulunmazlarsa, o zaman hükümlerimi beni istediği gibi idam ettirebilir.”¹²¹

Görüldüğü üzere, Gedik Ahmed Paşa idam edilmesini önlemek için padişahı üstü örtülü tehdit etmektedir. Sultan Bayezid’in iktidarı hâlâ zayıf olduğundan, padişah Ahmed Paşa’nın bu ricasını kabul ettiği ve istediği zamanı tanıdığı anlaşılmaktadır. Zeebout metnine göre, sabaha karşı yeniçeriler, Gedik Ahmed Paşa’nın tutuklanıp hapse atıldığını öğrenmişler, zaman geçirmeden silahlanıp saraya baskın vermişler ve paşanın derhal serbest bırakılmasını istemişler. Sultan II. Bayezid, yeniçerilerin tehdidi altında Gedik Ahmed Paşa’yı serbest bırakmak zorunda kalmış. Yeniçeriler yine de teskin olmamışlar. Gedik Ahmed Paşa’nın eski görevine iade edilmesini ve onu suçlayan Mustafa Paşa’nın da kendilerine verilmesini istemişler. ‘Eğer bunları yapmazsan sana itaat etmeyiz’, diye padişahı tehdit etmişler. Sultan II. Bayezid ister istemez bu arzularını yerine getirmiş ve Mustafa Paşa’yı da yeniçerilere teslim etmiş. Yeniçeriler Mustafa Paşa’nın başından sarığını yere atmışlar, boynuna bir urgan dolayıp başını vurmak için sarayın dışına sürüklemişler. Bu sırada, padişahın isteği üzerine Ahmed Paşa aceleyle yetişmiş, yeniçerileri ikna etmiş ve Mustafa Paşa’nın hayatını kurtarmış.¹²²

Ancak yeniçeriler paşanın hayatını bağışlamak için otuz bin akçe istemişler. Diyet akçeleri ödendikten sonra Mustafa Paşa’yı Boğaz’ın öte yakasında bulunan emniyetli bir kaleye hapsedmişler. Bu kargaşa sırasında Sultan Bayezid’in damadı Ferhat Paşa ortadan kaybolmuş. İshak Paşa ile Ahmed Paşa yeniçerilerin istekleri üzerine yeniden vezir tayin edilmişler. Tüm bu olaylar olduktan sonra Sultan Bayezid, İshak Paşa ve Ahmed Paşa’yı yeniçeri ocağına göndermiş. Zeebout metnine göre, yeniçerileri içtimaa davet ettikten sonra iki vezir padişah adına şunları söylemişler: “*Sultanımız sizleri affettiğini bildirmek için bizi yolladı. Buğüne kadar kasten veya kasıt dışı her ne olduysa olmuş bitmiştir. Fakat bundan böyle her kim bir suç işlerse derhal cezalandırılacaktır.”¹²³* Yeniçeriler ses çıkarmamış ve konu kapanmış.

Joos van Ghistele seyahatnamesinde, Fatih Sultan Mehmed’in ölümünden sonra yaşanan hadiselerin anlatıldığı kısım yukardaki ifadelerle sona ermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, metinde yalnızca 1481 yılındaki olaylar nakledilmektedir. Seyahatnamede anlatılan bu son olaylara dair eksiklikler ve boşluklar, Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerle tamamlanabilir. Bu malumatlar bilindiği için fazla detaya girmeden başlıca olaylar şöyle özetlenebilir.

Zeebout’un seyahatname anlatısında ifade ettiği gibi, Gedik Ahmed Paşa’yı iktidardan uzaklaştırmayı amaçlayan tutuklama girişiminde Sultan II. Bayezid’in damadı ve nüfuzlu bir ailenin temsilcisi olan Hamza Beyoğlu Mustafa Paşa önemli

¹²¹ Zeebout, *Troyage*, s. 378.

¹²² Zeebout, *Troyage*, s. 378.

¹²³ Zeebout, *Troyage*, s. 379.

rol oynamıştı.¹²⁴ Neşrî ve Âşıkpaşazade, şehzadeliginden beri Gedik Ahmed Paşa'yı hiç sevmeyen Sultan Bayezid'in paşayı tutuklattığını ancak yeniçerilerin baskısı sonucunda tekrar serbest bırakmak zorunda kaldığından hiç bahsetmemişler. İdris-i Bitlisi ise Gedik Ahmed Paşa'yı “*yaratılışı itibarıyla kötü bir ahlaka sahip ve daima baskın gelmek isteyen*” birisi olarak tanımlamaktadır. Ahmed Paşa'nın başına buyruk ve kibirli yapısından dolayı kaba ve çirkin hareket ederek sultanı incittiğini ve bu nedenle Bayezid'in onu hapsedtiğini belirtmektedir.¹²⁵ Böylece İdris-i Bitlisi, Gedik Ahmed Paşa'nın haşin, kindar ve aksi yapısını vurgulayarak, Sultan Bayezid'in onu Cem taraftarı olduğu endişesiyle tutuklatıp idam etmek istediğini gizlemektedir. Haniwaldanus Anonimi ise, Sultan II. Bayezid ile Gedik Ahmed Paşa arasındaki gerginliğin 1473'deki Otlukbeli Savaşı'na kadar indiğini ileri sürmektedir.¹²⁶

Haniwaldanus metninde bu olayların anlatımı kronolojik bir karmaşa içinde aktarılmıştır. Anonim yazar, Gedik Ahmed Paşa'nın hapsedilmesini Şehzade Cem'in nihai yenilgisinden sonrasında olduğunu belirtmektedir. Ancak o vakit paşa zaten idam edilmişti. Eğer Haniwaldanus kroniğine inanırsak, ordunun en kabiliyetli kumandanı ve yeniçeriler arasında çok sevilen Gedik Ahmed Paşa'nın hapsedilmesinden sonra yeniçeriler silahlanıp sarayı basmışlardı. Öyle ki Sultan Bayezid'i çok ağır ve ölçüsüz hakaretlerle tehdit etmişlerdi: “*Sen ayyaş âlim müsveddesi. Senin bu sarboşluğunu hemen sona erdirmesini biliriz. Padişah olarak derubte ettiğin bu makamda bu şekilde davranmak sana yakışır mı? Şimdi bize Gedik Ahmed Paşa nerede ise hemen göster. Eğer göstermezsen o zaman sana ne yapacağımızı var sen kendin düşün.*”¹²⁷ Kapıkulu askerinin padişaha karşı bu küstah sözleri sarf edip etmediklerini bilmek imkânsız, ancak karşılıklı bir hiddet ve güvensizlik olduğu anlaşılıyor.

Haniwaldanus metnine göre, II. Bayezid kendisine yapılan bu hakaretin intikamını almaya karar vermiş. Öncelikle olayın faileri ve suçluları olan yeniçeri ağalarını tespit ettirip İstanbul'dan uzaklaştırdıktan sonra gönderildikleri bölgenin sancak beylerine ve kadılarına da fermanlar yollayarak bunları idam ettirmiş.¹²⁸

¹²⁴ Mustafa Paşa, Şehzade Cem'in Ahmed Paşa'nın ona gösterdiği müsamaha sayesinde sınırı aşip Memlûklere iltica ettiğine dair Sultan II. Bayezid'e telkinlerde bulunmuştu. Detaylı bilgi için bakınız: İsmail H. Uzunçarşılı, “Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi”, *Belleten* 29/115 (1965) s. 492-493.

¹²⁵ Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 598.

¹²⁶ Buna göre Sultan II. Mehmed, oğlu Bayezid'in kumanda ettiği birliklerin düzensiz olduğunu fark edince Gedik Ahmed Paşa'ya Şehzade Bayezid'in kuvvetlerinin savaş düzenini tanzim etmesini emretmiş. Ahmed Paşa bunu çok sert bir üslupla yapmış ve Şehzade Bayezid ile aralarında tartışma çıkmış. Ahmed Paşa Şehzade Bayezid'i asker önünde ağır sözlerle incitmiş. Şehzade Bayezid, Ahmed Paşa'ya yeri ve zamanı geldiğinde onunla hesaplaşacağını söylemiş. Paşa da “bana ne yapabilirsin? Günün birinde hükümdar olursan ben de kılıcımı artık kuşanmam” diye cevap vermiş. *Haniwaldanus Anonimi*, s. 3-4.

¹²⁷ Haniwaldanus Anonimi, s. 10.

¹²⁸ Haniwaldanus Anonimi, s. 11.

Ancak Sultan II. Bayezid bununla da yetinmeyip yeniçeri ocağını tümüyle ortadan kaldırmak için gizli divan toplantıları düzenlemiş. Vezirleriyle yaptığı istişarelerden sonra, gazi uçbeyi Mihaloğlu Ali Bey'in öne sürdüğü gerekçeler üzerine Padişah bu düşüncesinden ancak son anda vazgeçmiş.¹²⁹

Zira Sultan II. Bayezid'i daha acil ve ciddi sorunlar bekliyordu. Zira tahta çıktığından itibaren kardeşi Cem'e karşı tahtını savunmak durumundaydı. İki yıl süren taht savaşının bulanık sularında yol almayı başaran Bayezid olmuş ve Cem 1483'de yenilip Rodos'a iltica etmişti. Bundan sonra dış bilediği Gedik Ahmed Paşa'yı da ortadan kaldırmak için II. Bayezid'in önünde herhangi bir engel kalmamıştı. Yeniçerilerden çekinen padişah, bu işin Edirne'de yapılmasını uygun görmüş olmalı.¹³⁰ Erken dönem Osmanlı tarihçilerinden sadece Oruç Bey ve Anonim Osmanlı Kroniği'nin yazarı, Ahmed Paşa'nın idamını aktarmaktadırlar. Bu iki tarihçi, 18 Aralık 1483 günü vezirler ve bütün devlet erkânına Edirne'deki Yeni Saray'da verilen işret meclisinde içilip eğlenildikten sonra orada bulunanlara hilatler giydirilip ikram olurken Gedik Ahmed Paşa'nın boğdurularak öldürüldüğünü belirtmekte ve paşayı şehit ilan etmektedir.¹³¹ Diğer yandan Âşıkpaşazade anlatısında sürekli Gedik Ahmed Paşa'yı överken, idam edilişinden hiç söz etmemektedir. Neşri ise, "*Bayezid Han Gedik Ahmed'i ahiretlik etdi*", diyerek olayı yumuşatmaya çalışmaktadır.¹³²

Fatih'in en kabiliyetli serdarının idamı hiç kolay değildi ve siyasi hassasiyeti yüksek bir hadisediydi. Bu olayın meşrulaştırılması Sultan Bayezid'in tarihçisi İdris-i Bitlisi tarafından ustalıkla yapılmıştır. Bitlisi'ye göre, Gedik Ahmed Paşa'nın asi davranışlarıyla baş etmek zorunda kaldığında bile Sultan Bayezid onu öldürmek istememişti. Tarafgirliği belli olan anlatıda, Gedik Ahmet Paşa padişahın hoşgörüsüne kışkırtıcı ve kaba davranışlarla cevap vermiş, hileyle aldatmalara ve fesada meyletmiş, asiliğini sürdürmüş ve 'hak ettiğini bulmuştu'. İdris-i Bitlisi'nin anlatımında, Ahmed Paşa kayın babası İshak Paşa ile ittifak edip Sultan Bayezid'i baskı altına almış, Sultan'ın damadı Mustafa Paşa hakkında türlü hile ve iftiralar uydurup idam edilmesini sağlamıştı. Tarihçi, "*saltanat abkâmına defalarca itaat etmediği*

¹²⁹ Mihaloğlu Ali Bey itirazını şöyle gerekçelendirir. Payitahttaki yeniçeriler tümüyle ortadan kaldırılsa bile, imparatorluğun birçok kale ve hisarında bunların bulunduğunu ve eğer bunlar da isyan ederlerse devletin askeri yapısının zarar göreceğini ileri sürer. Üstelik bunları ortadan kaldırmanın zannedildiği kadar kolay olmadığını belirtir. Yeniçerilerin kendilerini savunmayı iyi bildikleri için ordunun diğer birliklerinin bunlarla savaşmak istemeyeceğini hatırlatır ve bu girişimden sultanın zararlı çıkabileceğini telkin eder: *Hanivaldanus Anonimi*, s. 12.

¹³⁰ Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi", s. 495.

¹³¹ *Anonim Osmanlı Kroniği*, yay. haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 125: "Sultan Bayezid şarab meclisin edüp o gece (...) Edrene'de Yeni Saray'da merhum Gedik Ahmed Paşa'yı şehid eyledükten sonra." Oruç Bey, *Tevarih*, s. 119.

¹³² Neşri, *Cibannüma*, s. 342.

ve haksız yere hilelerle ölüme sebep olduğu” için Gedik Ahmed Paşa'nın idam edilmeyi hak ettiğini ileri sürmektedir.¹³³

Ahmed Paşa'nın öldürülmesi nedeniyle yeniçeriler ayaklansalar da olaylar bastırılmıştı.¹³⁴ Uzunçarşılı'nın yayımladığı bir fermana göre Sultan II. Bayezid, İstanbul muhafızı Bostancıbaşı İskender'e bir talimat yollayarak, Gedik Ahmed Paşa'nın 'tepelendiğini' bildirip kendisinin de sarayda bulunan Şehzade Cem'in küçük oğlu Oğuz Han'ın 'hesabını görmesini' emretmişti.¹³⁵ Tahmin edileceği gibi II. Bayezid devri kronik yazarları, Oğuz Han'ın amcasının emriyle idam edilmişinden hiç söz etmemektedir. Zira henüz dokuz yaşındaki bir çocuğun öldürülmesine hiçbir haklı gerekçe gösterilemeyeceği için susmayı tercih etmişlerdir.¹³⁶ Nitekim kardeşleriyle diğer akrabalarını ortadan kaldırmak, Osmanlı tahtını elde etmenin usulü olan bir uygulama olarak Fatih tarafından bizzat kanunlaştırılmıştı. Bu bakımdan devrin tarihçilerinin meşru sayılan bu uygulamayı pek sorgulamadan, II. Bayezid'in adil ve cömert sultan imajını özenle düzenleyip yaymak için nahoş olayları silmeye ya da olduğundan farklı anlatmaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Burgonyalı soylu Joos van Ghistele'nin seyahatnamesinde Fatih Sultan Mehmed'in vefatı, cenaze merasimi ve veraset savaşına dair metne eklediği kısımlar Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırılarak değerlendirildi. Zeebout'un anlatısının diğer bölümlerindeki Hz. Muhammed ve Sultan II. Mehmed hakkında saldırgan ve hakaret dolu ifadelerin aksine, bu kısımlarda tarihi olaylara öncelik verildiği görülmektedir. Verilen bilgiler ana hatlarıyla Osmanlı kaynaklarındaki kayıtlarla örtüşmektedir. Zeebout Osmanlılara dair verilerini, anonim İtalyan bir gözlemcinin raporuna dayanarak aktarmıştır. Zeebout'un kaynağı anonim İtalyan yazar, Fatih'in ölümünden sonra gerçekleşen olaylara dair edindiği bilgileri Sultan II. Bayezid'i destekleyen kesimde bulunan birisinden işitmiş olmalıdır. Mesela Zeebout'un anlatısında Fatih'in vasiyetine dair iddiayı ve II. Bayezid'i 'seçilmiş varis' olarak sunulmasını, tahtı ele geçirmesini haklı göstermek için muhtemelen Bayezid taraftarları üretmişti. Bu nedenle seyahatnamedeki buna benzer biçimde tasvir edilen olayları tarihi gerçeklik olarak kabul etmek mümkün değildir. Taraflar arasındaki çatışmanın ve mücadelenin farklı anlatılara yansımaları olarak görülebilir.

¹³³ Genç, *Acem'den Rum'a*, s. 604, 608-609.

¹³⁴ Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa", s. 495.

¹³⁵ *a.g.m.*, s. 496.

¹³⁶ Cem Sultan, oğlu Oğuz Han'ın ölüm haberini aldıktan sonra taht kavgasına ve yaşadığı trajediye dair divanına şu beyitleri yazmıştır:

"Bir kılına virseler virmezdim Oguz Hân'umun / Genc-i Kârûn-ıla bin bin mülket-i Osmân felek;

Sînemi çâk eyle cânım hâk ü gönlüm derdnâk / Çünkü Oguz Hân'um oldı hâk-ile yeksân felek;

İşidelden şâh Oguz Hân'un şehid olduğunu / Derd-ile oldı Firengistân'da Cem mecnûn felek."

Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 30.

Seyahatnamede, Cem Sultan'ın Rodos'a iltica edip Batı Avrupa'da geçirdiği sürgün ve tutsak hayatına hiç değinilmemesi de dikkat çekmektedir. Bunun nedeni yazarın kaynak olarak kullandığı anonim metnin yalnızca 1481 yılında gerçekleşen olayları kaydetmiş olmasıdır. Zira yazar Osmanlılara dair anlatısını, Gedik Ahmed Paşa'nın Sultan Bayezid tarafından tutuklanıp hapse atıldığını betimleyen kısım ile bitirmektedir. Bundan başka Burgonyalı yazarın özellikle Fatih'in cenaze merasimine dair tasvirinde bazı kurmaca ve hakaretamiz ifadeleri göze çarpmaktadır. Yazarın mensubu olduğu kültürün kodlarına ve önyargılarına göre merasimi betimlemesi bu menfi söylemi açıklamaktadır. Metnin peşin hükümlü retorik bir kenara bırakılırsa, Fatih'in cenaze merasimine dair detaylı tasviri ve şehzadelerin taht mücadelesi hakkındaki kayıtları nadir bilgi kaynağıdır.

Son olarak Burgonya kökenli anlatı ve Osmanlı kaynakları incelenirken, Sultan II. Mehmed'in bir suikast sonucu öldürülmüş olabileceği hipotezi de ele alındı. Şayet bir suikast olmuş ise bunun Osmanlı hâkim sınıf içindeki Fatih'e muhalif bir kesim tarafından yapılmış olma ihtimali üzerinde duruldu. Fakat kanıt yetersizliğinden bu konu tartışmaya açık bırakıldı. Bundan başka şehzadeler arasındaki taht savaşları sürecinde yaşanan nahoş olayların, ideolojik amaçlarla Osmanlı tarih yazıcılığında üstünün örtüldüğü veya farklı kurgulandığı görüldü. XV. yüzyılda kurumsallaşan Osmanlı devlet yapısı ve idari sınıfın gelişimine de kısaca değinildi. Kendi öneminin, menfaat ve gücünün farkında olarak hareket eden askeri ve idari bürokrasinin yadsınamaz etkinliği görülmüştür. Bu bakımdan II. Bayezid'in tahta çıkması sadece kendi kişisel başarısı değildi. Sultan II. Mehmed'in politikalarına karşı çıkan yönetici seçkinler içindeki güçlü hiziplerin Bayezid'e verdikleri desteğin bir sonucu olarak Bayezid tahta geçebilmişti. Böylece Fatih gibi kudretli bir Osmanlı padişahının dahi otoritesinin sınırlandırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, mutlak iktidara sahip olduğu iddia edilen 'despot sultan' kavramının anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır. En azından XV. yüzyıldaki Osmanlı yönetim biçiminin, elit idari sınıf ile sultanının birbirlerini dengede tuttukları ya da birbiriyle uyum içinde olmalarını gerektiren bir yönetim şeklinden bahsetmek isabetli olacaktır.

Kaynaklar

- Anonim Osmanlı Kroniği*, (yay. haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2015.
Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (yay. haz. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç), İstanbul, 2007.
Commynes de, Philippe, *Mémoires*, tome II, (ed. M. Dupont), Paris 1843.
Haniwaldanus Anonim'i'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512), (yay. Richard F. Kreutel, çev. Necdet Öztürk), İstanbul 1997.
İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, (yay. haz. Şerafettin Turan), Ankara 1991.

- İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketibe*, (çev. ve yay. haz. Muhammed İ. Yıldırım), Ankara 2019.
- İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, II. Mehmed ve II. Bayezid Devri*, (yay. haz. Mehmet Karataş ve Yaşar Baş), İstanbul 2020.
- İdris-i Bitlisi'nin *Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı*, (Vural Genç), yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 2014.
- Neşri, *Cihânnümâ*, (yay. haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2013.
- Oruç Beğ *Taribi*, (yay. haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2014.
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'Feth*, (yay. haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977.
- Zeebout, Ambrosius, *Troyage van Mber Joos van Ghisstele*, (yay. haz. Renaat J. G. A. Gaspar), Hilversum 1998.

Tetkik Eserler

- Abou-El-Haj, Rifa'at, *Formation of the Modern State. The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, New York, 2005.
- Ağca, Feruh, "Hristiyan Karamanlı Türkleri ve Karamanlı Ağzı Üzerine", *Türkbilig* 11 (2006): 3-18.
- Almaz, Ahmet, *Fatih Sultan Mehmet Nasıl Öldürüldü? Venedik Devlet Arşinlerinde Gizlenen Belgelerle*, İstanbul, Nok Kitap, 2007.
- Babinger, Franz, "Yaqub Pasha, Ein Leibartz Mehmed's II. Leben und Shicksale des Maestro Jacobo aus Gaeta", *Rivista degli Studi Orientali*, 26 (1951): 87-113.
- _____, *Mehmed the Conqueror and His Time*, New Jersey 1978.
- Birnbaum, Eliezer, "Hekim Yaqub, Physician to Sultan Mehemed the Conqueror", *Hebrew Medical Journal* 1 (1961): 222-250.
- Boylav, Naşid, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Tıp Eserleri ile İlaçlar*, İstanbul 1953.
- Burke, Peter, "Cultures of Translation in Early Modern Europe," (ed.) Peter Burke ve R. Po-Chia Hsia, *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge 2007.
- Campbell, Mary B., *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600*, Londra 1988.
- Demir, Yaşar, "Venedik Krallığının Fatih Sultan Mehmed ve Bosna Sancakbeyi Ömer Bey'i Zehirletme Projesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2009): 316-327.
- Develi, Hayati, *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul 2010.
- Emecen, Feridun M., "II. Bayezid'in Tarih Merakı Üzerine Bir Not: Fenarizade Alaeddin Ali'nin Anonim Osmanlı Tarihi Derlemesi", *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 2020, s. 393-404.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015.
- _____, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2011.
- Epstein, Mark A., *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980.
- Ersoylu, Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara 1989.
- Ertaylan, İsmail, *Cem Sultan*, İstanbul 1951.
- Faroqhi, Suraiya, "Yakup Pasha", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. 11 (2001) s. 257.

- _____, *Pilgrims and Sultans: The Hajj Under the Ottomans, 1517-1583*, New York 1994.
- Gaspar, Renaat J.G.A.A, “An Old Account of Turkey in 1481”, *Bibliotheca Orientalis*, LVII (2000): 20-39.
- Har-El, Shai, *Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi. Osmanlı-Memlûk Savaşı, 1485-1491*, (çev. Gül Ç. Güven), İstanbul 2019.
- İnalçık, Halil, “The Rise of Ottoman Historiography”, in: *Historians of the Middle East*, (ed. Bernard Lewis ve P.M. Holt), Londra, 1962, s. 152-167.
- _____, “II. Mehmed”, *DİA*, 28 (2003) s. 395-407.
- _____, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14/1 (1959): 69-94.
- _____, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2010.
- Kaçar, Hilmi, “Joos van Ghistele’nin Hac Seyahati Anlatısında (1491) İslam ve Osmanlılara Dair Söylemi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/II (2021): 219-234.
- Küçükdağ, Yusuf, “Karamânî Mehmed Paşa”, *DİA*, 24 (2001) s. 449-451.
- Lewis, Bernard, “The Privilege Granted by Mehmed II to His Physician”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14/3 (1952): 550-563;
- Ménage V. L., “The Beginnings of Ottoman Historiography”, in: *Historians of the Middle East*, (ed. Bernard Lewis ve P.M. Holt) Londra 1962, s. 168-179.
- Muslu, Cihan Yüksel, *Osmanlılar ve Memlûklar. İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, İstanbul 2016.
- Naci, Elif, “Fatih Zehirlendi mi? Fatih’in Mezarı Açılmalı mı?”, *Tarih Dünyası*, 2 (1965): 229-235;
- Özcan Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel bir Bakış”, *FİSM İlmî Araştırmalar Toplum ve Bilim Dergisi*, 1 (2013): 271-293.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 3, İstanbul 1977.
- Reindl, Hedda, *II. Bayezid ve Çevresi. Hükümdarın Adamları*, (çev. Ali S. Ürgüplü), İstanbul 2014.
- Şirin, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu Dergisi*, 33/310 (2013) s. 38-43.
- Tekindağ, Şehabeddin, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri”, *Tarih Dergisi*, 30 (1976): 73-98;
- _____, “Fatih’in Ölümü Meselesi”, *Tarih Dergisi*, 16/21 (1966): 95-108.
- _____, “Fatihle Çağdaş Bir Memlûk Sultanı Aynal el-Ecrud”, *Tarih Dergisi*, 23 (1969): 35-50.
- _____, “II. Bayezid’in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul’da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar”, *Tarih Dergisi*, 14 (1959): 85-96.
- Tırmıkçıoğlu, Zeynep, “Baba, oğul ve zehir: Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa ve Cem Sultan’ın Ölümünün Onbeşinci Yüzyıl Zehirleri Işığında Yeniden Değerlendirilmesi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken* 12/2 (2020): 104-107.
- Turan, Şerafettin, “II. Bayezid”, *DİA* 5 (1992) s. 234-238.
- Uzunçarşılı, İsmail H., “Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?”, *Bellekten*, 29/115 (1965): 492-493.

_____, "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", *TTK Belleten*, 34/134 (1970): 231-234.

_____, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara 1975.

Ünver, Süheyl, *Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika. Testament de Amyra Sultan Nichemedy, 12 Eylül 1481*, İstanbul 1952.

Summary

This article mainly analyses the pilgrimage narrative of the Burgundian nobleman Joos van Ghistele, which was written by the Flemish Carmelite monk Ambrosius Zeebout in 1491. In this text, Zeebout compiled a series of accounts on Sultan Mehmed II's death, his funeral ceremony and the succession war between the crown princes, Cem and Bayezid. The analysis confirms that the Burgundian travelogue adds important details to the information offered by contemporary Ottoman chronicles on the funeral ceremony of Sultan Mehmed II. As such, the Burgundian travelogue forms a rare and supplementary source for the study of the events that took place in Istanbul in 1481.

The article demonstrates that it is impossible that the Burgundian nobleman could have obtained such comprehensive and detailed knowledge himself, as he did not travel through the Ottoman lands and never went to Istanbul. The travelogue's descriptions of Ottoman history were not the result of his personal observations nor formed an eyewitness account of Joost van Ghistele. In fact, Ambrosius Zeebout, the compiler of van Ghistele's travel narrative, made use of a contemporary source to provide information on the Ottomans. It is reasonable to assume that Zeebout acquired the information about Sultan Mehmed II's funeral and the following events in the Ottoman capital from a contemporary Italian source of Genoese or Venetian origin.

At the heart of this article, the author compares Zeebout's account about the death of Sultan Mehmed II, his funeral and the succession wars with the contemporary Ottoman chronicles. This analysis clearly shows that the account of the anonymous Italian observer, whose text served as the main source of Zeebout's narrative, was highly influenced by the framing of events fashioned by the supporters of Sultan Bayezid II. For instance, Zeebout reproduced some controversial and misleading information about the events related to the testimony of Sultan Mehmed II and the succession war among his sons. He claimed that Mehmed II supposedly presented Bayezid as the 'chosen heir' to succeed him in his testimony. This suggestion does not make a sense within the Ottoman succession tradition and practice. Undoubtedly, this framing was created by the supporters of Bayezid II to justify and rationalize his seizure of power, long after the unfolding of events. Taking this into account, the Burgundian travelogue cannot be considered as accurately reproducing objective facts about Ottoman history.

By comparing and evaluating different historical texts, the article shows that in the Ottoman chronicles some facts are wisely silenced or omitted and other events carefully recorded and particularly emphasized. This selective editing of facts at times renders the reproduced information misleading. Nevertheless, this narrative strategy is generally closely linked to the political aims and ideological imperatives of their authors and their intended audiences. For instance, the painful facts that took place during the wars for the throne between the princes Cem and Bayezid were wisely silenced or altered by the Ottoman court chroniclers. They changed the uncomfortable events by omitting or tempering them, to laud and reinforce the ideal image of Sultan Bayezid II, the winner of the feud.

Furthermore, this article critically evaluates the discourse of the various Ottoman chroniclers and in doing so also deals with the polemic around the death of Sultan Mehmed II. Considering the uncertain evidence in the Ottoman sources, it formulates an alternative hypothesis about the Sultan's death by looking at the political imperatives of the chroniclers and the ideological objectives of their narratives. More concretely, this article evaluates the hypothesis about whether Sultan Mehmed II was assassinated and if so, whether this may have been supported by a group within the Ottoman ruling class which heavily opposed the policies of the ruling sultan. Finally, the current study argues that the historiographical views that define the Ottoman state in terms of 'despotic sultanism' do not hold ground. By contrast, the author claims that the Ottoman Empire in the fifteenth century should be understood and interpreted within its own distinct trajectory of state building. In addition to developing judicial, fiscal and administrative institutions, competitive power plays within the ruling class were critically important in this process. For instance, when centralizing state power, the Ottomans created the institution of *kapıkulu*. The *kapıkulu* officials increasingly staffed the top military and administrative positions, forming a new elite. Being the principal agents of Ottoman imperial rule, these officials became aware of their own interests and their significance for Ottoman state building. Hence, they were conscious about their role in and importance for the central authority and reacted against any policy that contradicted their interests. In this respect, Bayezid II's succession to the throne was not merely his own personal achievement. It was the result of the support which Bayezid enjoyed from the powerful factions within the ruling elite, who opposed the policies of Mehmed II. In conclusion, the futility of the concept 'oriental despot' is illustrated by the fact that not even Mehmed II, the powerful Ottoman sultan, was 'the absolute master of all the things, slaves and subjects in his land.'